

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра педагогіки

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Т.О. Дороніна

Реєстраційний № _____

(підпис)

«__» _____ 2023 р.

«__» _____ 2023 р.

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ**

Магістерська робота
студентки групи ЗОПН м-22
ступінь вищої освіти: магістр
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки
Файдевич Анни Володимирівни
Керівник кандидат педагогічних наук,
доцент Король А.М.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище, ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище, ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг - 2023

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Файдевич Анна Володимирівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ.....	9
1.1. Психолого-педагогічний аналіз літератури з визначення понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна культура».....	9
1.2. Педагогічне спілкування як один із чинників впливу на комунікативну культуру майбутніх учителів.....	17
1.3. Принципи і форми позааудиторної роботи у формуванні комунікативної культури майбутніх учителів.....	20
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ В ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	29
2.1. Організація та проведення позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності студентів.....	29
2.2. Технологія формування комунікативної культури студентів у позааудиторній роботі	36
2.3. Педагогічні умови формування комунікативної культури майбутніх учителів у позааудиторній роботі.....	42
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ	53
3.1. Вивчення стану комунікативної культури студентів у позааудиторній роботі	53
3.2. Методичні рекомендації щодо формування комунікативної культури майбутніх учителів у позааудиторній роботі	61
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Розвиток українського суспільства на основі загальнолюдських цінностей та національних пріоритетів вимагає розробки нових методологічних підходів у професійній освіті, орієнтованих на формування духовності особистості та накопичення культурного потенціалу суспільства.

Загальноновизнано, що культура є мірилом сформованості людини, адже культура відображає не тільки цінності засвоєних видів соціальної діяльності, а й те, як людина ставиться до цих цінностей. Роль комунікативної культури у становленні особистості майбутнього вчителя є конкретною. Як свідчить аналіз педагогічних досліджень, комунікативна культура є результатом зовнішніх і внутрішніх джерел освіти і виховання, як об'єктивних, так і суб'єктивних.

Доведено, що в умовах стихійного розвитку цього складного особистісного утворення лише незначна частина майбутніх фахівців досягає високого рівня комунікативної культури. Більшість студентів мають недостатньо розвинену культуру спілкування, здебільшого орієнтовані на репродуктивну діяльність, погано розуміють феномен культури спілкування, їм бракує спонтанності та мотивації до саморозвитку. Така ситуація негативно впливає на індивідуальні досягнення під час професійно-навчальної діяльності та життєвого самовизначення.

В останні роки в Україні в галузі педагогіки з'явилися такі вчені, як А.Кузьменко (займається формуванням культури спілкування майбутніх учителів та проводить дослідження з розвитку комунікативних умінь і навичок у студентів педагогічних університетів), Л. Коробейнікова (спеціалізується на комунікативних уміннях майбутніх учителів та активно досліджує вплив культури спілкування на якість навчання і виховання в школах), А. Гриньків (займається розвитком комунікативних умінь майбутніх учителів та формує культуру спілкування серед студентів педагогічних коледжів, проводить дослідження методів та прийомів побудови комунікації) [38; 22].

Як свідчить порівняльний аналіз наукової літератури, культура спілкування є цілісним, інтегративним і динамічним утворенням, що характеризується наявністю у вчителя рис і орієнтацій, які дозволяють йому розвиватися в гармонії з панівною культурою. Однак помилковою є думка, що високоосвічена людина володіє і професійною педагогічною культурою. Кожна з них має свої типові риси та структурні елементи.

Комунікативна культура особистості вчителя є складовою частиною професійно-педагогічної культури та культури особистості зокрема і являє собою ступінь засвоєння комунікативного досвіду у вигляді знань, умінь і навичок. Аналіз педагогічного досвіду та наукових матеріалів переконливо свідчить, що для підвищення якості підготовки майбутніх учителів та успішності формування комунікативної культури необхідно не тільки використовувати якісно нові засоби та підходи до визначення цілей і змісту педагогічної освіти, а й суттєво перебудувати існуючі способи організації навчального процесу у вищій школі.

Таким чином, соціальна значущість проблеми, недостатній рівень її теоретичного обґрунтування, потреба в оновленні змісту та підготовці методичних розробок формування комунікативної культури студентів у процесі виховної роботи визначили вибір теми дослідження: **«Формування комунікативної культури майбутніх учителів у позааудиторній роботі»**.

Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету (протокол від 27 жовтня 2022 року №3) та Вченою радою фізико-математичного факультету Криворізького державного педагогічного університету (протокол від 3 листопада 2022 року №3).

Мета дослідження полягає в теоретичній розробці, методичному обґрунтуванні та перевірці педагогічних умов, що визначають ефективність позааудиторної роботи в формуванні комунікативної культури студентів.

Мета дослідження визначили послідовну постановку й розв'язання таких дослідницьких завдань:

1. Проаналізувати стан розробки в науковій літературі проблеми формування комунікативної культури у позааудиторній роботі у закладах вищої освіти.
2. Визначити сутність, зміст, структуру, критерії та рівні сформованості комунікативної культури майбутніх учителів.
3. Розробити модель позакласної роботи щодо формування комунікативної культури у вищому навчальному педагогічному закладі та перевірити її ефективність.
4. Виявити та обґрунтувати педагогічні умови, що забезпечують ефективність позакласної роботи щодо формування комунікативної культури майбутніх учителів.
5. За результатами дослідження підготувати методичні рекомендації для кураторів академічних груп вищих навчальних педагогічних закладів щодо формування комунікативної культури у позакласній роботі.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативної культури студентів під час позааудиторної роботи.

Предметом дослідження є педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у процесі позааудиторної роботи.

Програма дослідження спирається на сукупність **методів**:

- *теоретичних*: вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, педагогічного досвіду й педагогічної практики викладачів, напрацювання яких було застосовано для обґрунтування сутності, змісту комунікативної культури та виявлення педагогічних умов її формування в майбутніх учителів;
- *емпіричних*: бесіда, анкетування, тестування, метод експертних оцінок, спостереження, розробка й реалізація програми дослідницького виховання щодо формування комунікативної культури студентів;
- *статистичних*: математична обробка результатів дослідницької роботи та їх інтерпретація.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його теоретичні результати та науково-методичний матеріал спрямовані на підвищення рівня комунікативної культури майбутніх учителів і створення передумов для подальшого розвитку загальної теорії педагогіки вищої школи.

На основі принципів педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості в системі відносин "викладач-студент" розроблено та апробовано методику і технології формування культури спілкування майбутніх учителів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження були представлені та обговорені на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Current questions of modern science» (16.11.2023 м.Таллінн. Естонія).

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, загальних висновків та списку використаних джерел, що містить 86 позицій. Загальний обсяг роботи становить 81 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ

1.1. Психолого-педагогічний аналіз літератури з визначення понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна культура»

Учитель повинен мати ефективні комунікативні навички, щоб передати свої знання та досвід здобувачу освіти. Вони повинні вміти слухати, розуміти, задавати правильні запитання та бути співчутливими. Крім того, вчителі повинні вміти чітко висловлювати свої думки, щоб зрозуміти їхні думки та поняття. Невербальне спілкування також відіграє роль у формуванні культури спілкування вчителів. Він повинен вміти підтримувати ефективне спілкування зі студентами, використовуючи жести, міміку та інтонації.

Повага поглядів і точок зору інших людей також є невід'ємною частиною культури спілкування вчителя. Він повинен бути відкритим для різних точок зору і бути готовим вислухати і прийняти їх, навіть якщо вони відрізняються від його власних. Конструктивне вирішення конфліктів також є важливим аспектом комунікативної культури вчителя. Він повинен не тільки знаходити компроміс і шукати взаємоприйнятні рішення, а й вміти висловлювати свої почуття без агресії. Адаптація до різних культурних контекстів також є важливою навичкою для вчителів. Щоб ефективно взаємодіяти зі студентами з різних культур, ми повинні визнавати та поважати культурні відмінності у спілкуванні.

Адже формування культури спілкування вчителя вимагає постійного вдосконалення комунікативних навичок за допомогою практики і зворотного зв'язку. Він повинен постійно вчитися на своїх помилках і намагатися поліпшити своє спілкування. В цілому формування культури спілкування є важливим завданням для вчителів, так як сприяє ефективному спілкуванню зі здобувачами освіти і успішної реалізації освітнього процесу.

Тема культури спілкування майбутніх учителів в Україні в останні роки активно вивчається і вивчається у сфері педагогічної науки. А. Кузьменко (займається питаннями формування культури спілкування майбутніх учителів; проводить дослідження з розвитку комунікативних навичок і здібностей студентів педагогічних вузів); Л. Коробейникова (спеціалізується на комунікативних навичках майбутніх учителів; активно вивчає вплив культури спілкування на якість освіти і виховання в школах) [39]; А. Гриньків (займається розвитком комунікативних навичок майбутніх учителів; проводить дослідження прийомів формування культури спілкування серед студентів педагогічних вузів) [23].

Ці науковці та дослідники активно працюють над вирішенням проблем комунікативної культури майбутніх учителів в Україні, а також над розробкою методів та рекомендацій щодо розвитку комунікативних навичок та здібностей студентів педагогічних вишів.

У сучасному суспільстві на перший план виходить "спілкування", тому одним з важливих питань в шкільній практиці є питання розвитку комунікативних навичок. Щоб дослідити тему розвитку комунікативних навичок, необхідно визначити концепцію.

Поява комунікації обумовлено розвитком наукової думки. До нього вдавалися давньогрецькі мислителі: Демосфен, Сократ, Аристотель; давньоримські – Аврелій, Гракх, Цицерон, Квінтіліан та інші. У XVI-XIX ст. з інституціоналізацією педагогіки як самостійної науки в дидактичних принципах природознавства стали оформлятися проблеми комунікації в працях А. Коменського, Ж. - Ж. Руссо, культура сумісності і самостійної діяльності в працях Дістерверга, Дж. Локк та ін.

З точки зору філософії, спілкування - це категорія філософії, яка відноситься до спілкування, в якому "я" опиняється десь в іншому місці. Найповніше комунікація представлена в екзистенціалізмі Ясперса, а також в сучасному французькому персоналізмі. Історично вчення про комунікацію склалося на противагу доктрині суспільного договору, що панував в епоху

просвітництва. Прибічники теорії комунікації підкреслюють, що суспільний договір в основі своїй є контракт, учасники якого обмежені взаємними обов'язками: вони сприймають і усвідомлюють один одного в світі цих зобов'язань, тобто абстрактна, безособова. Договір – це зв'язок, заснований на фактичній роз'єднаності людей. Комунікація розглядається як свідомо встановлений взаємозв'язок, протилежний договору [83, с.145]. Таким чином, дебати визначаються як засіб спілкування, за допомогою якого люди переконуються в тому, що вони розходяться із загальноприйнятими нормами мислення і об'єднуються в тому, що вони унікальні індивідуально.

На думку психологів «комунікація - це семантичний аспект соціальної взаємодії. Вони вважають, що індивідуальні дії відбуваються з точки зору відносин з іншими людьми і включають аспекти спілкування. Дії, які свідомо зосереджені на семантичному сприйнятті інших, іноді називають комунікативною поведінкою. Розрізняють комунікаційні процеси та атаки, які є їх частиною. Основна функція комунікативного процесу - досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного елемента» [55, с. 54].

Вчителі розглядають комунікацію як освітню діяльність, організовану на основі сприйняття, засвоєння, використання та передачі інформації з різних джерел. Його ефективність залежить від його здатності вимірювати та керувати інформацією. Найбільш підходящим технічним ланцюгом у навчанні спілкуванню є вимірювання та оцінка синтаксичної, систематичної та практичної інформації.

Навчальна функція комунікації має наступні особливості:

- велика інформація (відображена в освітній діяльності та взаємодії вчителів і здобувачів освіти);
- пізнання (допомагає нам розуміти і вивчати навколишній світ, окремих людей, команди і самих себе);
- виразність (здатність легко, цікаво та емоційно виражати знання, навички та здібності);

- управління (допомагає керувати своїми діями та впливати на інших).

Таким чином, можна зробити висновок, що спілкування - це прояв комунікативних навичок, які сприяють успіху інформаційної взаємодії і вирішення певних проблем.

Існують різні рівні симптомів у спілкуванні:

- гіперкомунікація (спроби бути центральними в спілкуванні, неадекватне сприйняття позицій партнерів, ігнорування їх точки зору);
- гіпокомунікація (вміння успішно спілкуватися, організовувати зворотний зв'язок зі співрозмовником) [15, с.134].

Якщо надмірне спілкування дратує співрозмовника, як правило, то при недостатньому спілкуванні розмова буде згасати, партнери відчують внутрішній дискомфорт і незадоволення його результатами.

Особливі якості спілкування включають:

- комунікативні знання - це узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, взаємозв'язок його причин і наслідків, а також комунікативні відносини у відносинах;
- комунікативні навички - автоматичні свідомі дії, що сприяють швидкому відображенню комунікативної ситуації у свідомості, що сприяють успішному сприйняттю, розумінню об'єктивного світу;
- комунікативні вміння - комплекс дій, заснований на теоретичній і практичній підготовці, що дозволяє творчо використовувати знання і навички спілкування для відображення і перетворення реальності;
- комунікативні звички - комунікативна поведінка, автоматизована;
- комунікативний характер - основні якості, особливості особистості, пов'язані з типовою діяльністю в комунікативній діяльності, зовнішнім світом, іншими людьми, самими собою.

Процес спілкування здійснюється за допомогою певних засобів, що представляють собою систему символів. Вони діляться на вербальні (від латинського *verbalis* — словесний) і невербальні (німий). Невербальне спілкування часто відбувається несвідомо і несвідомо. У більшості випадків

люди контролюють мову, але точність і щирість повідомлення можна судити, аналізуючи міміку, жести та інтонації. До невербальних методів спілкування відносяться:

- мова тіла;
- особистий простір;
- особливості часу.

Не всі ці інструменти еквівалентні, але кожен з них використовується студентом, щоб поліпшити або нейтралізувати враження від слів і дій вчителя.

Основними засобами невербального спілкування педагога є його зовнішність, пантоміма, міміка, зоровий контакт, міжособистісна сфера.

1. Зовнішній вигляд педагога. Учитель формує моральні та етичні погляди і переваги своїх студентів. Деталі його зовнішності і поведінки мають виховну цінність.

2. Пантоміміка - відноситься до руху всього тіла або іншої його частини. Він допомагає підкреслити головне в зовнішньому вигляді-образ.

3. Міміка - виразні рухи лицьових м'язів. Часто міміка та зовнішній вигляд впливають на студентів більше, ніж слова. Жести і міміка підвищують емоційну значимість інформації і сприяють її кращому засвоєнню.

4. Зоровий контакт (зоровий контакт). Візуальний контакт являє собою ступінь інтересу до партнера, зосередженості на тому, про що він говорить.

5. Міжособистісний простір (дистанція спілкування) - відстань між особистими просторами - відстань між комунікаціями. У процесі спілкування важлива дистанція, а також розташування співрозмовника.

Взаємодія учительсько-студентського спілкування відбувається в основному в мовній формі, тобто в процесі мовного спілкування. Слова, що беруть участь в процесі спілкування, є фактами спілкування. Усне спілкування може бути спрямоване на окремих здобувачів освіти, групи, але воно носить розмовний характер і є актом безперервного спілкування.

Мова є основним засобом спілкування і взаєморозуміння в людському суспільстві. Мова - це сукупність мовних сигналів, письмових символів та

символів, за допомогою яких люди сприймають, обробляють, зберігають та передають інформацію.

Мовлення - це особливе використання мови для вираження думок, почуттів та емоцій, а мова - це особлива форма соціальної активності.

У зв'язку з промовою вчителя часто використовується термін «комунікативна поведінка», під яким розуміється організація мовного процесу і відповідне невербальна поведінка вчителя. Це впливає на декомунізацію, на створення емоційної та психологічної атмосфери виховного спілкування, на взаємини вчителя і студента, на стиль діяльності.

Комунікативна поведінка вчителя залежить від того, що і як він говорить, від його жестів, міміки, підтексту, яким володіють його слова, від очікуваної реакції здобувача освіти.

Вимоги до якості мовленнєвого спілкування визначаються її функціональністю. Основними з них є:

1. Спілкування полягає у встановленні та стандартизації відносин між учителем та студентом та забезпеченні гуманного аспекту розвитку здобувачів освіти. Це допомагає вчителям взаємодіяти зі студентами на основі співпраці та спільної творчості. У цьому процесі важливо, як каже вчитель, як вимагає, як говорить, як висловлює побажання, що викликає емоції, який тон його слів, який вираз його обличчя і очей. Багато в чому це залежить від його особистого стилю спілкування, його соціального ставлення при навчанні спілкуванню.

2. Психологія проявляється в створенні умов, що забезпечують психологічну свободу і індивідуальне самовираження, особисту самобутність студента, зняття соціальних обмежень, що заважають йому це робити.

3. Суть надання інформації полягає в забезпеченні повного визнання студентами освітньої інформації.

4. Організаційний. Його мета-забезпечити розумну організацію навчальної та практичної діяльності здобувачів освіти [73, с.10].

Розробляються різні методики навчання спілкуванню студентів освітніх установ, формування комунікативних навичок і здібностей майбутніх

педагогів А. Годлевська, Л. Савенкова [18; 75].

Культура спілкування вчителів - один з найважливіших елементів професійно-педагогічної культури. Необхідність його формування обумовлена тим, що педагог постійно залучений в процес спілкування, що забезпечує різноманітні і багатогранні відносини з людьми, які є партнерами по спілкуванню в процесі навчання. Ці відносини виникають і розвиваються в процесі спільної діяльності, а найважливішою умовою їх реалізації є спілкування.

Спілкування - основа освітньої діяльності. Ступінь їх пізнавального інтересу до предмету залежить від того, як педагог спілкується зі студентом, що багато в чому визначає ефективність оволодіння здобувачем освіти знаннями і навичками предмета, впливає на культуру міжособистісних відносин і створює сприятливий морально-психологічний клімат освітнього процесу. Спілкування - важлива умова соціалізації особистості.

Аналіз роботи в школі показує, що в освітній діяльності такі особистісні якості, як товариськість, рефлексія і комунікативні навички, стають професійними особистісними якостями вчителя, що може забезпечити ефективність освітньої взаємодії (спілкування).

Культура спілкування - це сукупність знань, навичок і умінь приватного спілкування, за допомогою яких педагог запобігає виникненню психологічних труднощів і прогнозує ефективність міжособистісної та професійної взаємодії в діловому світі.

На думку багатьох психологів, ми можемо говорити про культуру спілкування вчителів як про систему якостей, в тому числі:

- творче мислення;
- культура мовного акту, що розуміється як володіння нормативною мовою, що усуває лексичні, стилістичні, орфографічні та інші порушення;
- культура саморегуляції в спілкуванні і психоемоційної регуляції свого стану;
- культура жестів і гнучкість рухів;

- культура сприйняття процесу спілкування;
- культура емоцій.

Проблема комунікації знаходить своє відображення в роботах багатьох дослідників, які інтерпретують комунікативну діяльність як процес сприйняття і розуміння людьми один одного. Автори стверджують, декомунізація - це оволодіння вчителем методами взаємодії зі студентом, які забезпечують гуманістичний характер відносин між учителем і студентом і формують особистий потенціал молоді. Це, на думку авторів, пов'язано з тим, що вчитель може спілкуватися зі здобувачем освіти, встановлювати з ним особистий контакт, помічати його симптоми, займати позицію співрозмовника і розуміти характер поведінки. Спілкування дозволяє як зрозуміти модель внутрішнього світу співрозмовника, так і реконструювати його, побічно впливаючи на поведінку.

Процес передачі закодованої інформації від об'єкта до об'єкта носить активний і інтерактивний характер. Комунікація може бути витлумачена як інформаційний зв'язок між об'єктом і конкретним об'єктом або як процес взаємодії, співучасті і прийняття іншими об'єктами, який дозволяє нам розуміти один одного і об'єднуватися навколо чого-небудь. Це дуже важлива позиція, тому що вчитель готовий зв'язати здобувача освіти з одним заняттям для досягнення мети.

Ми вважаємо, що оволодіння методом спілкування є показником педагогічних навичок і творчості вчителів.

Учитель, який освоїв спілкування, вирішує різні завдання. Це відкриває творчі здібності і створює позитивну позицію для студентів. Духовне багатство людини залежить від різноманітності студентських посад і міжособистісних відносин, а також від рівня культури студентського спілкування.

1.2. Педагогічне спілкування як один із чинників впливу на комунікативну культуру майбутніх учителів

Аналіз освітніх досліджень фахівців в галузі освіти показує, що культура спілкування розглядається як основна вимога сучасної освіти і як невід'ємна частина освітньої культури вчителів.

Оскільки нас цікавить поняття комунікативна культура, ми представляємо її як складову освітньої культури, що характеризується особистими і професійними цінностями, орієнтацією на іншу тему освітнього процесу, яка формується у всіх видах діяльності і спілкування. У нашій концепції культура спілкування представлена наступним чином:

- здатність координувати і пов'язувати свої дії з іншими, визнавати прийнятність інших, збирати і представляти аргументи, пропонувати альтернативні пояснення, обговорювати проблеми, розуміти думки інших.;

- потреба в чомусь іншому, розширення меж спілкування, порівняння точок зору, отримання позиції здобувача освіти;

- підготовка до гнучкої тактичної взаємодії з іншими, рефлексивних дій з розробки комунікативних навичок та їх застосування в нових ситуаціях.

Таким чином, аналіз дослідження дозволив уточнити, що культура спілкування є важливою умовою формування образу людини культури і моральності. Вимоги особистості вчителя, показники рівня організації педагогом освітньої діяльності характеризують особистість, методи і засоби, що забезпечують розуміння і взаємодію між учителем і студентом.

Комунікативні навички виступають в якості комплексу свідомих комунікативних дій, заснованих на високій теоретичній та практичній підготовці педагога. У своїй сукупності такі навички і здібності складають педагогічну комунікативну технологію або характеризуються технічною стороною комунікативної культури вчителя.

Соціальна значимість культури спілкування, що відходить від авторитетної педагогіки в сучасних умовах, полягає в тому, що педагог, який

володіє нею, здатний створити позитивну психологічну атмосферу у взаєминах суб'єктів освітнього процесу і затвердити основні принципи модернізації освіти.

Комунікативні навички, якими повинні володіти вчителі.

По-перше, створити умови для психологічної безпеки в спілкуванні, провести внутрішні резерви партнерів по спілкуванню, вміти формувати комунікаційні завдання, включаючи обмін інформацією, взаємне визнання і взаємодію.

По-друге, вміти використовувати технології, які допомагають спілкуватися на високому рівні.:

- може розуміти позицію іншої людини в спілкуванні і проявляти інтерес до його характеру;

- наявність невербальних засобів спілкування (міміка, жести);

- можливість прокинутися відповідно до думки здобувача освіти;

- здатність створювати атмосферу довіри, терпимості по відношенню до інших;

- він може грати різні ролі у запобіганні конфліктів у спілкуванні;

- будьте готові вчасно подякувати здобувачу освіти і при необхідності вибачитися перед ним;

- вміти ставитися до всієї молоді однаково;

- ставтеся до певних аспектів педагогічної ситуації з гумором, ігноруйте деякі негативні аспекти і будьте готові посміхнутися;

- не боятися відгуків студентів;

- може виступати в публічних виступах поруч з театром;

Показником комунікативної культури вчителя є, перш за все, гуманістична позиція (про цікавість до інших, про самоаналіз), і, отже, важливо пам'ятати, що найбільш підходящим спілкуванням для вчителя є здатність підтримувати дисципліну і обмін духовними цінностями зі студентом. Спільна мова з молоддю - це мова довіри, а не мова виховання і слухняності. Для успішного навчання вчителям необхідні як тематичні, так і

психолого-педагогічні знання, але особливим навиком є вміння спілкуватися. Людина починає набувати комунікативних навичок з дитинства, але не кожна зріла людина здатна добре спілкуватися. Професія вчителя відноситься до типу професії «людина-людина», тому вміння спілкуватися для вчителя - провідне професійне важливе якість.

Спілкування - основа освітньої діяльності. Те, як вчитель спілкується зі здобувачем освіти, залежить від рівня пізнавального інтересу до предмету і, відповідно, від педагогічної мотивації. Педагогічний стиль спілкування багато в чому визначає ефективність придбання тематичних знань і навичок студентів, впливає на культуру міжособистісних відносин, створює сприятливий морально-психологічний клімат освітнього процесу. Спілкування - важлива умова соціалізації особистості.

Педагогічне спілкування - це процес взаємодії вчителя і студента, змістом якого є обмін інформацією (в основному педагогічної), знання особистості партнера в педагогічному спілкуванні і організація спільної діяльності.

Показником успішного спілкування між викладачами та здобувачами освіти є сприятливий морально-психологічний клімат у класах, дослідницьких групах та навчальних закладах загалом.

Успіх у навчанні та навчанні може бути досягнутий лише в тому випадку, якщо вчитель особисто налагоджує ці процеси та починає спілкуватися зі студентом, встановлюючи емоційно позитивні стосунки.

Комунікативна культура майбутніх вчителів заснована на особистих якостях, цінностях, ставленнях і техніках спілкування, які проявляються по відношенню до людей - мовні навички, міміка, жести, жести, техніки для інших людей, техніки саморегуляції, спроби створити творче благополуччя.

1.3. Принципи і форми позааудиторної роботи у формуванні комунікативної культури майбутніх вчителів

Навчання – це особлива діяльність, тому коли плануються освітні та виховні заходи, вони повинні бути засновані на ідеї особистісного зростання здобувачів освіти, як творця і конструктора життя, гармонії і гуманізації відносин між здобувачами освіти і вчителями, школою і сім'єю, самооцінкою молоді, демократичним діалогом між поколіннями. Позакласні заняття відіграють важливу роль у цьому процесі.

Позакласні заходи - це комплекс навчально-виховних заходів, спрямованих на задоволення інтересів і потреб молоді, що проводяться шкільними працівниками в позакласні години. Позакласні заходи - це освітні та навчальні заходи поза школою для дітей та молоді. Обидва види діяльності мають спільне завдання, використовуючи приблизно однакові засоби, форми і педагогічні методи [64, с.11].

Завданнями позакласної та позакласної діяльності є інтеграція, збагачення, поглиблення і практичне застосування знань, отриманих в процесі навчання; розширення загальноосвітніх очікувань студентів; формування наукового світогляду; розвиток навичок і здібностей самоосвіти; формування різних інтересів галузі науки, техніки, мистецтва і спорту; виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей і схильностей; організація дозвілля, культурний відпочинок і помірне проведення часу студентів в різних областях освіти.

Його зміст визначається загальним змістом виховання здобувача освіти, включаючи духовне, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання. Позакласні та позакласні заняття мають свої унікальні принципи:

1. Добровільна участь. Студенти можуть вибрати профіль діяльності відповідно до своїх інтересів. У цьому випадку викладач повинен ретельно оцінити зміст заняття, використовуючи нові факти, форми та методи, які ще не відомі студенту.

2. Соціальна спрямованість студентської діяльності. Цей принцип вимагає, щоб зміст клубів, секцій та інших видів діяльності відповідало потребам розвитку української держави і відображало досягнення сучасної науки, технологій, культури і мистецтва.

3. Розвиток студентської автономії та аматорської діяльності. Позакласні та позакласні заходи повинні враховувати побажання та пропозиції студентів і давати їм можливість виконувати цікаву для них роботу.

4. Творчість, розвиток технічної, юнацької, художньої творчості дітей. Під час уроку необхідно дати студентам предмет дослідження, наприклад, розробити нові пристрої, удосконалити існуючі, приділити особливу увагу творчим підходам.

5. Зв'язок з академічною діяльністю позакласна і позакласна діяльність повинна бути логічним продовженням освітньої діяльності, що проводиться в класі. Наприклад, літературні знання можна поглибити та розширити за допомогою тематичних вечорів та обговорення фільмів та вистав за літературними творами.

6. Формат гри, використання цікавості та емоцій. Застосування цього принципу вимагає широкого використання пізнавальних ігор, комп'ютерних ігор і демонстрацій цікавих експериментів.

Метою позакласних занять є задоволення інтересів і потреб молоді, розвиток творчих здібностей, схильностей і здібностей в області різних видів діяльності і спілкування. Вчителі класів є організаторами позакласних освітніх заходів (колективних заходів, що проводяться для досягнення конкретних освітніх цілей) та працюють у співпраці з іншими вчителями. Вони також заохочують студентів у класі відвідувати позакласні заклади, клуби та клубні заходи [16, с.43].

Позакласна освітня діяльність спрямована на інтеграцію і поглиблення знань, їх практичне застосування, розширення кругозору студентів і формування наукового світогляду. Не менш важливим є розвиток навичок самоосвіти, розвиток творчих здібностей, організація дозвілля та культурного

відпочинку.

В освітній практиці склалися різні форми позакласної освітньої роботи. Організаційну форму навчання можна розділити на групи, групи (гуртки) і окремих осіб.

Колективна позакласна діяльність.

Це зустрічі, тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, тижні на різні теми, зустрічі зі знаменитостями, конкурси, Олімпійські ігри, пішохідні екскурсії, фестивалі, виставки стінгазет.

Дека-гурток чи читацькі гуртки є важливим інструментом популяризації художньої та науково-популярної літератури серед студентів і сприяє більш глибокому розумінню змісту творів і поезики, літературного та естетичного виховання.

Вечори запитань та відповідей присвячені різним аспектам національної та міжнародної політики, науки, техніки, культури, спорту та природних явищ. Ці вечори включають запрошених ведучих та покази фільмів. Самі студенти беруть участь у підготовці та організації.

Зустрічі та вікторини з літератури. Практичні заняття зі студентами. Зустрічі з місцевими знаменитостями в основному проводяться для здобувачів освіти середніх і старших класів.

Показниками ефективності позакласних занять групи є кількість студентів, які в них беруть участь, і активність самих студентів.

Форми групової освітньої діяльності

Ці форми включають політичну інформацію, класні заняття, аматорські мистецькі клуби, екскурсії, прогулянки тощо.

Час, проведений викладачем на заняттях, є ефективним способом формування наукового світогляду і моральної поведінки студентів. Предмет цього часу розробляється викладачем з урахуванням особливостей групи здобувачів освіти. Етичні бесіди, конференції, дискусії, усні щоденники, зустрічі з цікавими людьми, обговорення книг тощо.

Аматорські мистецькі клуби відіграють важливу роль у позакласному

навчанні. Педагогічне значення участі студентів у навчанні полягає в тому, що мистецтво допомагає здобувачам освіти естетично розвиватися, пробуджує почуття відповідальності, дає колективний досвід успіхів і невдач, студенти мають можливість проявити творчі здібності. Ті, хто займається аматорським мистецтвом, можуть краще зрозуміти і відчувати красу мистецтва, природи та стосунків. Репертуар аматорських вистав повинен бути ретельно підібраний.

Наукове співтовариство - найкраща форма залучення молоді до творчої діяльності. Щоб залучити молодь в гурток, необхідно проводити вступні заняття, на яких вони повинні бути ознайомлені з предметом і розкладом занять. Покажіть деякі з чудових робіт членів гуртка і розкажіть нам про деякі експонатах і цілі роботи.

Творчі ігри - гра концентрує всі тенденції в розвитку. Сенсорні та словесні ігри повертають творчий процес інтуїції та уяві.

Різні форми та методи використання інтернет ресурсів включають, наприклад, читання та обговорення наступного випуску відеоогляду, обговорювання питань з відео на певну тему, використання інтернету для політичної інформації тощо.

Публікація газети на стіні - вся школа, клас, тематична група, сатира і т.д. по. Необхідно залучити якомога більше студентів за рахунок створення редакційних рад та мереж кореспондентів. Цей вид діяльності допомагає розвинути здатність спостерігати, аналізувати, формулювати власну позицію щодо фактів і явищ.

Телепрограми, а також художні фільми займають важливе місце в освітній діяльності. Також важливо слухати національні радіопрограми, а також місцеві радіопередачі та шкільні радіоцентри. У навчальних закладах є спеціальні радіопрограми, присвячені всім аспектам життя, а також люди, які були активними останнім часом. Радіо транслює репортажі про засідання Студентської ради та Комітету з дисципліни та правопорядку, а також іншу інформацію.

Конкурс творчих робіт відіграє важливу роль у позакласних заходах.

Тема і дата конкурсу визначаються заздалегідь. Дослідження проводиться індивідуально або в групах, самотійно або за рекомендацією вчителя. Цінність цих конкурсів полягає в участі студентів у підготовці та проведенні конкурсу. Для здобувачів освіти короткі прогулянки по парках, садах, полях, берегах річок і одноденні прогулянки (старшокласники відправляються на багатоденні прогулянки).

Необхідність *індивідуального підходу* обумовлена тим, що весь вплив на молодь переривається через його особливостей або "внутрішніх обставин". Обов'язковою умовою успішного індивідуального навчання є вивчення індивідуальних особливостей студента. Щоб справити враження на людину, потрібно його дізнатися. В першу чергу важливо встановити довірчі та дружні стосунки між вчителем та здобувачем освіти. Це може бути непросто, оскільки здобувачам освіти, яким потрібна індивідуальна навчальна робота, часто з підозрою ставляться до вчителів. Авторитет вчителя, знання студентів, вміння швидко орієнтуватися в ситуації і передбачити наслідки своїх дій мають вирішальне значення.

Така робота повинна бути систематичною, орієнтованою не тільки на бесіди на певну тему, а й на заздалегідь заплановані профілактичні бесіди та інші заходи зі студентами.

Індивідуальні виховні заходи

Індивідуальні освітні заходи включають позакласне читання, колекціонування, гру на музичних інструментах, вишивку та малювання. Індивідуальна робота часто поєднується з груповою або фронтальною роботою.

Позакласне читання спрямоване на розвиток у студентів здорового інтересу до читання та розвиток культури читання. Вчителі повинні пояснювати молоді та їхнім батькам, що і як вони будуть читати та скільки часу вони витратять на позакласне читання, залежно від віку та особистих характеристик. Колекціонування робить позитивний вплив на загальний розвиток, освітню діяльність і поведінку студентів, розширює кругозір і

пізнавальний інтерес, розвиває дослідницькі навички, розвиває цілеспрямованість і наполегливість. Зазвичай студенти вважають за краще збирати марки, монети, художні листівки, плакати, репродукції, мінерали, насіння.

Позакласні навчальні заклади - це державні освітні установи, які набувають знання, навички та здібності, що становлять інтерес для молоді, та забезпечують додаткову освіту для задоволення потреб людей у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля [86, с.55].

До них відносяться палаци, будинки, клуби, центри юнацької творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, бібліотеки, заклади охорони здоров'я, об'єкти відпочинку та оздоровлення.

Такі установи можуть бути як загальної, так і професійної освіти. Комплекс-залучення творчих об'єднань (клубів, гуртків, ансамблів, театрів і т.д.). Спеціалізовані установи задовольняють потреби в певних сферах діяльності, створюючи умови для розвитку природних схильностей та інтересів молоді. Усі навчальні заклади працюють за річним планом.

Прийом студентів відбувається як поза конкурсом, так і в рамках конкурсу, умови якого встановлюються самим навчальним закладом. Навчальний процес різниться в залежності від індивідуальних здібностей і віку молоді.

Клуби в палацах і будинках юнацької творчості (науково-технічні, художні, естетичні, спортивні та ін.), творчі художні колективи (хори, оркестри, ансамблі пісні і танцю, театральні колективи і т.д.).

Центри та станції молодих дослідників працюють зі школярами в галузі техніки, радіотехніки, авіамоделювання, фотографії, телемеханіки і т.д.

Центр і станція юних натуралістів спрямовані на те, щоб прищепити студентам любов і інтерес до природи, а також поліпшити їх дослідницькі навички. Також є гурток молодих овочівників, тваринників, садівників та операторів сільськогосподарської техніки.

Центри і вокзали юних мандрівників організовують екскурсії для

школярів за межі їх постійного місця проживання для відпочинку і знайомства з Батьківщиною та іншими країнами. Подорожі можуть бути пішими, лижними, автомобільними, літаками, велосипедними, водними, залізничними або комбінованими.

Юнацькі спортивні школи готують кваліфікованих спортсменів на основі всебічного фізичного розвитку. У таких школах є спеціальні спортивні секції та дослідницькі групи з урахуванням статі, віку та рівня фізичної підготовки. Юнацькі залізниці розширюють технічні горизонти, сприяють розвитку технічної творчості студентів і допомагають в організації професійної педагогічної роботи.

Юнацька бібліотека надає практичну допомогу здобувачам освіти початкової школи в отриманні базових знань про Природничі науки, підвищенні інтересу до читання, розвитку культури читання і любові до книг.

Як і позакласні заняття, позакласне навчання забезпечує навчання молоді різного віку у формі групових, індивідуальних та колективних занять. Це лекції про науково-технічні досягнення, зустрічі з видатними діячами науки, техніки та мистецтва, виставки юнацької творчості, олімпіади та конкурси. Групова освітня діяльність зосереджена на заняттях в клубах, гуртках, секціях і студіях. Індивідуальні заняття включають в себе виконання творчих індивідуальних завдань, навчання грі на музичних інструментах і заняття образотворчого мистецтва в художніх школах.

Творча діяльність в цих установах ділиться на 3 рівня

Ранні творчі асоціації з упором на загальний розвиток, які допомагають виявити творчі здібності молоді і підвищити його інтерес до творчої діяльності. Важливі творчі асоціації, які викликають стійкий інтерес у дітей і студентів, забезпечують додаткову освіту і задовольняють їх потреби в профорієнтації.

Вищий рівень - творча організація для молодих талантів, обдарованих дітей та молоді. Залежно від рівня класифікації визначаються цілі та очікування творчого об'єднання, їх кількість і кількість годин навчання,

передбачених програмою [49].

Важливим завданням закладів позакласної освіти є підтримка студентів в організації позакласної освітньої діяльності. В Україні діють позакласні навчальні заклади за напрямками: гуманітарний напрям, дослідницько-експериментальний напрям, еколого-натуралістичний, науково-технічний напрям, оздоровчий напрям, соціально-реабілітаційний напрям, туристсько-краєзнавчий напрям, фізкультурно-спортивний напрям, художньо-естетичний напрям.

За участю студентів позашкільних навчальних закладів широко проводяться Всеукраїнські конференції «Науковий обмін», «Твій талант, Україно», виставки, олімпіади, турніри та конкурси.

Вимоги до роботи закладів позакласного навчання дотримуються загальних принципів організації позакласної та позакласної діяльності, які забезпечують органічну декомунізацію між закладами позакласної освіти та освітньою діяльністю школи. Освітні заходи для дитячих та молодіжних організацій, сімей та громадськості. Добровільна участь молоді в клубах і відділеннях позакласних освітніх установ. Пропозиції: колективне залучення молоді; поєднання колективних та індивідуальних форм освітньої діяльності; вільний вибір молоддю характеру творчої діяльності; стимулювання активної творчої діяльності молоді.

Висновки до першого розділу

Як свідчить теоретичний аналіз, комунікативна культура має позитивний вплив на професійне становлення майбутніх учителів, що виявляється в обраному студентами ставленні до педагогічної діяльності, стилях педагогічного спілкування та способах вирішення комунікативних труднощів.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що комунікативна культура є, з одного боку, важливим елементом, умовою і

результатом педагогічної діяльності, а з іншого - комплексною особистісною характеристикою, системоутворюючою ланкою в структурі професіоналізму вчителя.

Комунікативна культура - це складна і динамічна структура, яка відображає соціально зумовлені рівні розвитку особистості, готовність до комунікативної діяльності, систему поглядів і поведінки, що гарантує задоволення потреб у самореалізації, способи досягнення цілей у спілкуванні та продуктивної і доброзичливої взаємодії між людьми в різних сферах життєдіяльності.

Формування комунікативної культури студентів у вищих навчальних закладах є складним і багатограним процесом, ефективність якого визначається систематичністю, безперервністю, поступовістю та особистісною спрямованістю позанавчальної діяльності у вищих навчальних закладах.

Система виховної роботи у вищих навчальних закладах є цілісним утворенням, а позааудиторна діяльність студентів - її конкретними проявами, тобто підсистемами. Позааудиторна робота - це єдина система цілей, завдань, змісту, методів і форм виховної діяльності, спрямована на формування теоретичних основ сутності культури спілкування, відпрацювання комунікативних умінь і навичок, розвиток комунікативної компетентності студентів та сприяння людському розвитку майбутніх учителів.

Ми обґрунтували, що педагогічне спілкування виступає одним із головних чинників впливу на комунікативну культуру майбутніх учителів і виокремили принципи і форми позакласної роботи у формуванні комунікативної культури майбутніх вчителів.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ В ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

2.1. Організація та проведення позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності студентів

Прискорений соціально-економічний розвиток суспільства, що характеризується поступовою і стійкою інтеграцією України в політичну, економічну і культурну структуру Європи на нинішньому етапі розвитку важливе підвищення рівня підготовки висококваліфікованих фахівців і багатство інтелектуальної творчості.

З цією метою необхідно впорядкувати організацію всього освітнього процесу і розробити зміст, форми і методи навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти вищих навчальних закладів, беручи до уваги психологічні особливості і звертаючись до ефективних позакласних заходів з метою максимального засвоєння знань в умовах обмеженого навчального часу.

Участь студентів у різних позакласних заходах в освітньому процесі підвищує інтерес до їх майбутньої професії, розвиває самостійне навчання, підвищує потребу в творчому пошуку, сприяє формуванню сильних студентських і викладацьких кадрів, оцінці власної діяльності. і діяльність команд, які їх оточують.

Софія Русова, яка викладала в Київському університеті в 1918 році, зазначила, що навіть кращі навчальні заклади не отримують великої користі без позакласного навчання. Зрештою, щоб виявити найкраще у всіх навичках, «інтерес до науки, інтерес до реальності та координація рухів формуються під час позакласних занять». методи [27, с.74]. І саме з Софії Русової закладалися основи позакласних занять в Україні, які розвивалися та розширювали свої можливості на вплив різних напрямків процесу навчання методи [40, с.160].

Позакласна діяльність студентів - це процеси, в яких переважають елементи самореалізації.

Зокрема, позакласна діяльність вільна від часових обмежень, усуває авторитарне лідерство з боку вчителів, об'єднує студентів відповідно до їх інтересів, позитивно впливає на міжособистісні відносини учасників, сприяє самореалізації, розширює і поглиблює професійні знання, організовує творчу діяльність.

Результати позакласної діяльності залежать від її правильної організації і важливі для розвитку основних якостей висококваліфікованого фахівця: самостійності, креативності, конкурентоспроможності.

Зростаюча роль позакласної діяльності та волонтерства є однією з основних ланок у реструктуризації освітнього процесу у вищій освіті. Добровільна позакласна діяльність є не тільки засобом розвитку інтелектуального потенціалу та професійної культури, а й основою формування почуття відповідальності, придбання засобів самореалізації, самоосвіти та особистісного зростання.

Позакласна діяльність може бути опосередкованою управлінням добровільною позакласною діяльністю здобувачів освіти або органічно інтегрована в навчальний процес. Організація позакласних занять заснована на наступних принципах:

1. Позакласні заняття-це безперервний процес, за допомогою якого відбувається як навчання, так і розвиток студентів.

2. Позакласні заходи можуть включати як самостійний відбір здобувачів освіти, так і певні зобов'язання, пов'язані з системою освіти (наприклад, виконання певних освітніх завдань, проведення досліджень і т.д.).

3. Позакласні заняття - один з формуючих факторів мотивації до навчання. Це не тільки стимул до навчання, а й результат сприйняття студентами корисності цього процесу. Позакласні заходи є частиною процесу навчання.

4. Позакласні заняття є основою розвитку особистості здобувача освіти. Участь у різних заходах допомагає студентам реалізувати власні схильності, таланти та інтереси.

5. Позакласні заходи є важливою складовою особистісного розвитку майбутніх професіоналів, спрямованої на задоволення потреб здобувачів освіти, що сприяють творчій самостійній діяльності, професійному самовизначенню, творчому саморозвитку.

6. Позакласна діяльність є одним з інструментів комунікативної діяльності і представлена міжособистісною взаємодією комунікаторів.

Види позакласних занять для студентів

Позакласні заняття у вищій освіті проходять в різних формах і видах. Форми позакласної діяльності можна виокремити як індивідуальну, групову, так і колективну діяльність.

Під індивідуальною діяльністю розуміється добровільна діяльність окремих студентів. Вона спрямована на самоосвіту, виконання обов'язків вчителя, виконання обов'язків студентського об'єднання.

Групові заняття призначені для відносно невеликої кількості студентів, які допомагають виявляти та розвивати інтереси та творчі здібності, поглиблювати знання у своїй галузі знань, збагачувати знання та формувати професійно важливі навички. Позакласні заняття в групі носять цілеспрямований характер і засновані на спільних цілях і спільних інтересах.

Групова форма навчання найбільш поширена у вищих навчальних закладах. Вони дуже різноманітні і мають переваги перед іншими позакласними заняттями, призначеними для одночасної роботи з великою кількістю студентів. Масова форма позакласних занять характеризується бадьорістю, серйозністю і високим емоційним впливом. Ці форми в першу чергу орієнтовані на пізнавальну та розважальну діяльність і мають широкі можливості для стимулювання студентської активності.

Щоб види позакласної діяльності приносили високі результати, необхідно дотримуватися таких характеристик:

- сприяння реалізації практичних і загальних позакласних освітніх цілей;
- комунікативна орієнтація: усі види позакласних занять надають доступ до різних засобів отримання та передачі інформації в типових ситуаціях

природного спілкування;

-ситуативно-орієнтована: більшість видів позакласних занять повинні включати різні ситуації, які створюють контекст та стимули для навмисної поведінки;

- орієнтація на завданнях, щоб підвищити активність студентів;

- емоції форм і методів реалізації: підвищений інтерес до діяльності студентів [20, с.22].

Робота в групових, індивідуальних та колективних формах, включаючи найбільшу кількість студентів, є ефективним способом заохочення творчої самореалізації студентів.

До індивідуальних форм позакласних занять відносяться:

- викладання, довідник, вивчення наукової та загальнонаукової літератури;

- записування;

- використання електронних підручників та посібників;

- підготовка звітів, резюме та курсових робіт;

- підготовка презентацій з різних тем;

- підготовка і вирішення завдань і вправ;

- підготовка та вирішення кросвордів та кросвордів;

- дизайн та підготовка плакатів;

-консультування;

- робота в електронному Інтернеті;

- використання навчальних матеріалів на освітніх веб-сайтах.

Групові формати позакласних занять включають:

- Клуби та гуртка (теоретичні, експериментальні, комбіновані);

- Факультативи (напр., курси фізики, математики та астрономії);

-Консультація;

- Творчі ігри;

- Поїздки на природу і т. д.

Колективні позакласні заходи включають:

- Лекції;
- Науково-практичні зустрічі;
- Олімпіади, конкурси, турніри та фестивалі;
- Декади (тижні) з кожної дисципліни;
- Вікторини;
- КВН, інтелектуальні дискусії;
- Випуск газети на стіні;
- Зустрічі з видатними особистостями різних професій.

Позакласна діяльність в основному складається з наступних видів академічної діяльності: консультаційна; групова академічна діяльність; самостійна робота студентів. Консультації відбуваються в контексті індивідуального спілкування студента та викладача з використанням комунікаційних технологій. Основна мета консультанта - рояснити розуміння студентом положень дисципліни. Під час консультаційної роботи студент отримує від викладача відповіді на конкретні питання, знайомиться з окремими теоретичними положеннями та аспектами практичного застосування.

У груповій роботі студенти беруть участь у дискусіях та семінарах, використовуючи методи спілкування. Метою групової роботи є набуття навичок групової роботи та підвищення ефективності отримання знань за рахунок активної взаємодії учасників освітнього процесу.

Самостійна діяльність студента пов'язана із засвоєнням певних знань і придбанням необхідних навичок за фахом.

Гурткова робота - невід'ємна частина освітнього процесу вузу, вона розвиває і формує загальну кваліфікацію студентів відповідно до їх віковими здібностями, задовольняє психологічну потребу в спілкуванні і самовизначенні, вирішує проблеми дозвілля.

Гурткова робота - це найширша форма дослідницької творчості студентів і найбільш поширена форма позакласної діяльності. Під час групової роботи студенти відточують свої знання, навички та здібності, переконуються

в їх практичній значущості в майбутній професії, отримують нові і цікаві знання, користуються вільним часом.

Важливу роль в організації гурткової роботи відіграють викладачі, які планують гурткову роботу, керують діяльністю, ставлять перед студентами завдання, пропонують ідеї і теми для досліджень, надають певну підтримку і поради членам кола, рекомендують необхідну літературу і т.д. його грають вчителі.

Цілі і завдання гуртка:

Теми дослідницької групи можуть бути різними, але зазвичай вони призначені для:

- розширити і поглибити знання студентів. З цією метою члени групи готують лекції, есе та звіти, які подаються на засіданнях групи (які потім обговорюються всіма учасниками);

- розвиток пізнавальних інтересів і творчих здібностей;

- розвиток практичних навичок;

- виробництво обладнання та моделей (для технічних гуртків).

Гурткова робота-це традиційний освітній процес, який при правильній організації може розкрити інтелектуальний і духовний потенціал молоді. Це форма роботи, спрямована на створення середовища, в якій здобувачі освіти не тільки освоюють майбутню професію, а й дізнаються про самоосвіту і особистісному зростанні, розвивають творчу особистість і в майбутньому стають відмінними і досвідченими фахівцями, що задовольняють психологічну потребу в спілкуванні з друзями. Це також дозволяє їм повною мірою використовувати свій досвід на робочому місці.

Робота в групі розвиває пам'ять, мислення і допитливість, формує здатність використовувати знання на практиці, є основою безперервної освіти і закладає основу для майбутньої спеціалізації з урахуванням сучасних перспектив науково-технічного та економічного розвитку.

Робота в групах розвиває в студентів правильний світогляд, творче мислення, спостережливість, професійний інтерес до роботи, сприяє

формуванню відповідних навичок за фахом, активізує пізнавальну діяльність, розвиває здатність застосовувати знання на практиці, прищеплює любов до професії, збагачує програмний матеріал, розширює знання за фахом і проявляє інтерес до розвитку.

Участь України в Болонському процесі значно скоротила кількість робочих годин і збільшила частку самостійної роботи студентів - до 50% призначається на самостійну роботу. Одним з факторів, що підвищують ефективність теоретичної та практичної професійної підготовки майбутніх фахівців, є чітка організація позакласної самостійної роботи студентів.

Позакласна самостійна робота-це логічне продовження занять у класі, визначене навчальною програмою та програмою. Цей тип самостійної роботи включає вивчення матеріалів курсу, підготовку семінарів, практичних і лабораторних занять, модулів, завдань, курсових робіт і документів. Ця робота проводиться під керівництвом вчителів, які розподіляють завдання, проводять консультації та встановлюють терміни їх виконання.

Додаткова самостійна робота студентів у позакласний час пов'язана з глибоким і всебічним вивченням тієї області, в якій студент спеціалізується, набуваючи не тільки знання, а й створює нові. Цей тип навчання не є частиною навчальної програми, але розширює та поглиблює знання студента з обраної спеціальності. Тобто включає в себе самоосвітню роботу студента.

На поточному етапі існує два типи самостійних досліджень. Власне незалежне дослідження, що проводиться в традиційному, тобто у вільному режимі, в зручний для здобувача освіти час (поза класної кімнати: бібліотека, офіс, лабораторія, комп'ютерний клас, будинок, гуртожиток). Другий тип-самонавчання в класі під наглядом вчителя, при якому здобувач освіти має доступ до необхідної консультації.

Навчальні заклади не можуть проводити навчання протягом усього життя, але навчити студентів самостійній роботі можна і потрібно. Таким чином, цілями самостійного навчання студентів є:

- Розвиток творчості та активізація розумової діяльності;

- Встановлення необхідності постійного незалежного отримання інформації;
- Придбання глибокої інформаційної системи;
- Самостійне навчання студентів є результатом їх моральних і добровільних зусиль.

Зміст самостійного вивчення також підкреслюється в його характеристиках.

Когнітивна функція-це систематичне набуття здобувачами освіти знань про академічну сферу. *Функція самоосвіти* полягає у формуванні навичок і здібностей, їх самостійному оновленні і творчої реалізації. *Функція прогнозування* забезпечує здатність здобувача освіти вчасно прогнозувати та оцінювати можливі результати, а також саме завдання. *Коригуюча функція* визначається здатністю своєчасно координувати свою діяльність. *Виховна функція* полягає у формуванні самостійності як риси характеру.

2.2. Технологія формування комунікативної культури студентів у позааудиторній роботі

У своїх дослідженнях ми спираємося на твердження про те, що процес особистісного виховання і розвитку є основою єдиного освітнього процесу, який сучасні вчені педагогічної науки називають педагогічною технікою формування особистості [61].

Термін «освітні технології» часто використовується у зв'язку із загальними завданнями планування та організації навчальної та пізнавальної діяльності. Як ми бачимо, освітня діяльність може стати структурним елементом освітніх технологій. Антонова О.Є. розглядає опис «педагогічні технології» - ця техніка є більш алгоритмічною та точною (порівняно з теорією навчання), наприклад, за допомогою діагностичних пристроїв, корекції тощо студентів [2, с. 9].

Виходячи з цього твердження, ми виходимо з використання

гуманітарних можливостей педагогічної літератури, які повинні дати гарантований позитивний результат, в рамках прийомів, що формують особливості комунікативної культури здобувачів освіти.

Технологія, що формує комунікативну культуру здобувачів освіти, заснована на наступних принципах:

1. Добровільний характер участі у позакласних заходах. Це сприяє тому, що здобувачі освіти можуть вибирати різні рівні залежно від своїх інтересів. У цих умовах викладач повинен уважно вивчити зміст заняття, використовуючи нові факти, форми і методи, які ще не відомі студенту.

2. Органічно підійде поєднання всіх видів позакласної діяльності, додавання масових і групових форм з індивідуальними.

3. Ініціативи, самодіяльність, розвиток студентської творчості. У позакласних заходах, з урахуванням побажань і пропозицій студентів, кожен повинен складати цікаві для себе творчі та літературні твори і ставити пошукові завдання.

4. Зв'язок зі навчальною роботою. Позакласні заходи є логічним продовженням навчальної діяльності, що відбувається на занятті (фільми, ігри тощо). При обговоренні науково-педагогічної літератури знання педагогіки поглиблюється. В освітній практиці склалися різні форми позакласної освітньої діяльності. Формат позакласної діяльності-це варіант організації навчального процесу, що визначає організаційну структуру освітньої діяльності. студентів [16, с.48].

Наводимо опис деяких форм позакласної діяльності, використовуваних в запропонованих методиках для формування комунікативної культури здобувачів освіти. Як відомо, до масових форм позакласних занять відносять - це конференції, дискусії, літературні та літературно-музичні вечори, літературні тижні, виступи видатних письменників, поетів, конкурси, вікторини, олімпіади, фестивалі, тематичні виставки художньої літератури, преса і т.д.

Читацька конференція-важливий інструмент популяризації педагогічної

літератури, науково-педагогічної літератури серед здобувачів освіти, кращого розуміння змісту педагогічних творів. Конференція проводитиметься по одній або більше темам, матеріалу творчості науковця, з іншого педагогічного предмету. Залежно від типу конференції і індивідуальних особливостей студентів визначається структура конференції. На проміжному рівні студенти можуть спілкуватися з людьми, які висловлюють своє ставлення до певної роботи, читають уривки з неї, грають в ігри, дивляться фільми, роблять презентації, створюють повідомлення.

Наукові вечори є важливим засобом естетичного, духовного і морального виховання студентів і, отже, засобом формування комунікативних переконань. Найчастіше вони присвячені святковим датам. Це дозволяє конструктивно об'єднати історії, музику, співи і художню лексику в єдине ціле. Крім того, використовуються й інші форми, в тому числі:

- 1) доповіді та повідомлення студентів, розповіді науковців, відео виступи науковців;
- 2) художня частина (декламація, кількість голосів, драматичні сцени і т. д.);
- 3) наукові вікторини, конкурси та інші розваги студентів [62, с.154].

Диспут - інтерес студентів до наукового читання, формування позитивної життєвої позиції, створення сприятливих умов для прояву толерантності, співчуття, співчуття та інших гуманних почуттів з підвищенням рівня соціального розвитку студентів, таких важливих якостей, як самооцінка. Формується повага, значимість, громадська активність, бажання самостійно розібратися в складних моральних питаннях, вміння філософськи осмислювати реальність. Таким чином, здобувачі освіти, як правило, беруть участь в усних дискусіях на наукові, літературні, політичні та моральні теми, щоб дізнатися правду.

Виставки. Вони присвячені конкретним подіям, датам і ювілеям відомих науковців, педагогів. Вони дозволяють розвивати моральні якості студентів, почуття громадянськості.

Важливу роль щодо формування комунікативної культури студентів повинна відігравати *гурткова робота*. У методичній літературі вказується, що на заняттях гуртка може практикуватися багато видів робіт: знайомство з новинками педагогічної літератури, зі спогадами про педагогів, прослуховування доповідей і рефератів студентів, повідомлень з наукових конференцій, журналів. На наш погляд, саме робота гуртка надає широкі можливості для перетворення індивідуальних суджень, ідей в чіткі педагогічні переконання.

Без перебільшення, першими школами сучасних студентів були комп'ютери і планшети. Згідно з даними соціологічних досліджень, студент проводить 3/2 свого вільного часу за комп'ютером чи телефоні. Викладачі покликані глибоко і критично сприймати побачене студентами на екрані, допомагати їм правильно оцінювати події, явища, сприяти виробленню правильних уявлень про норми і правила гуманної поведінки. При обговоренні наукового фільму створюються сприятливі умови для відкритих бесід і уточнюється позиція кожного студента. Викладачі можуть допомогти в залученні уваги до проблем науково-педагогічного характеру, формуванні почуття поваги до педагогічної науки.

Необхідність *індивідуальної роботи* обумовлена тим, що вплив на студента відбувається через його індивідуальні особливості, через "внутрішні обставин". Перш за все, індивідуалізація важлива для встановлення довірчих і дружніх відносин між викладачем і студентом. В даному випадку велике значення має авторитет педагога, знання студента, вміння швидко орієнтуватися в ситуації і передбачати наслідки своїх дій. В індивідуальній освітній діяльності розуміється і визначається тривалість педагогічного впливу, розрахована на негайне досягнення очікуваного результату або, в деяких випадках, в результаті тривалого впливу на людину, негайна реакція на дію, в той час як в інших він детально аналізує і визначає, які заходи педагогічного впливу слід вжити. Щоб мати непрямий особистий вплив на формування комунікативних якостей, позакласне наукове читання може бути

використано для формування відповіді на питання, які розглядались на занятті.

Використання технологічних підходів до планування та проведення позакласних занять передбачає спеціалізовану алгоритмічну реалізацію спільних дій викладачів і студентів. На основі рекомендацій ми пропонуємо наступний етап формування комунікативної культури студентів:

1. Етапи діагностики та мотивації. Викладач пропонує для студентів ситуації, (повідомлення, факти, проблему), які б дозволяли визначити наявний рівень розвитку комунікативних переконань студентів.
2. Був запропонований попередній список заходів і справ, реалізація яких буде корисна для комунікативних відносин серед студентів. На загальне обговорення винесені найбільш важливі питання, які пропонується обговорити найближчим часом, а також питання про вибір найкращого варіанту організації того чи іншого заходу.
3. Щоб врахувати думки і думки кожного студента, пропонуються наступні підходи до організаційної діяльності: визначити найбільш важливі ситуації, пошук варіантів організації конкретного заходу, проведіть конкурс серед студентів на кращу пропозицію по конкретному заходу, попросіть студентів провести закритий конкурс на сценарій (розробка) заходу.
4. Проводиться загальне обговорення поданих пропозицій і, при необхідності, обирається рада або організаційний комітет.
5. Результати цього етапу підсумовуються і дають завдання студентам подумати, як здійснити пошук необхідних напрямків діяльності [16, с. 47].

Етап безпосереднього планування.

2.1. Викладачі та студенти аналізують, координують та узгоджують поточні пропозиції щодо організації конкретного заходу безпосередньо з виконавцями. Всі пропозиції раніше виносилися на громадське обговорення. У кожному реченні створюється група опонентів, які роблять заяви і захищають свою концепцію або альтернативні проекти. В ході обговорення визначається остаточний порядок роботи і терміни проведення заходів, справ.

2.2. Критерії оцінки отриманих результатів встановлюються заздалегідь.

3. Організаційні етапи.

3.1. Викладачі надають варіанти для коригування процесу підготовки до конкретної події та вирішення проблем. Допомагає студентам у виборі літератури та інших матеріалів, направляє поведінку студентів.

3.2. При необхідності викладач відіграє практичну роль (особливо якщо це вимагає взаємодії з іншими установами та організаціями).

3.3. Кожен студент виконує частину підготовчої роботи відповідно до своїх ролей та обов'язків.

3.4. Організовується взаємна перевірка виконаної роботи студентом і при необхідності даються додаткові завдання.

3.5. Остаточний контроль за підготовкою заходу здійснюють самі студенти.

4. Етап заходу.

4.1. Викладач допомагає провести захід і направляє поведінку студентів. В процесі роботи проведіть оперативне втручання і забезпечте корекцію дефектів.

4.2. Під час заходу проводиться моніторинг, спрямований на діагностичну перевірку рівня розвитку комунікативних якостей студента.

4.3. Порівняйте запропоновані варіанти події та внесіть зміни, уточнивши пропозиції (разом зі студентами).

5. Заключний етап.

5.1. Підведення підсумків заходу було організовано для узагальнення пропозицій студентів для колективного підсумкового аналізу. Велика увага приділяється залученню кожного вихованця для активної участі в остаточному аналізі.

5.2. Обговорюючи зауваження, учасники звертають увагу на недоліки організації заходів і складають план їх усунення. При необхідності ви можете прийняти рішення про додаткове дороблення заходу.

5.3. Викладач забезпечує критичну оцінку кожного етапу. Студенти наполягають на пропозиціях щодо подальшого навчання, а раніше призначені

опоненти роблять критичні коментарі. Під час обговорення відбувається остаточна оцінка заходу, яка складається з оцінки вчителя та оцінки організаторів та безпосередніх учасників.

Викладачі повинні бути впевнені у придатності кожної освітньої діяльності, дивитися на межі своїх здібностей, сильних і слабких сторін та оцінювати, які освітні інструменти ефективні, а які ні.

У більшості випадків результати навчання не відразу очевидні, тому важко визначити ефективність технологій для формування комунікативних якостей студентів. Також важко визначити, чи є поведінка студента результатом діяльності викладача або сукупним впливом сім'ї, друзів, знайомих і колег. Для оцінки роботи викладачів необхідні показники, за якими вони забезпечують такі показники в експериментальних підрозділах, які визначають зміни в мисленні, благополуччі і поведінці студентів і відстежують динаміку цих змін.

Отже, за допомогою вказаної вище технології, на нашу думку, відбувається залучення студентів до діяльності у гуманних, демократично зорієнтованих видах позакласної роботи, а це сприяє формуванню комунікативної культури студентів.

2. 3. Педагогічні умови формування комунікативної культури майбутніх вчителів у позааудиторній роботі

Освітні можливості для позакласних занять в системі підготовки здобувачів освіти до професійної діяльності можуть бути реалізовані тільки при дотриманні певних умов. Аналіз педагогічної та психологічної літератури показує, що проблема умов, що гарантують ефективність формування культури спілкування майбутнього педагога, недостатньо розвинена і до цього дня.

Результати теоретичного аналізу та дослідження реалізації освітньої діяльності у вищих навчальних закладах дозволили стверджувати, що для успішного формування культури спілкування необхідне дотримання ряду

освітніх умов при організації позакласної діяльності учнів. У нашому дослідженні ми визначили ряд освітніх умов, що забезпечують підвищення педагогічного потенціалу позакласної діяльності для формування культури спілкування, і навчали успіхи викладачів-дослідників і практиків на етапі пошуку умов, які дійсно позитивно впливають на процес формування культури спілкування учнів. В системі освітніх умов, що стимулюють процес формування культури спілкування, ми визначили ряд освітніх умов, які сприяють організації освітніх процесів і враховують можливість позакласної діяльності для формування культури спілкування.

Слід зазначити, що категорія «умови» у філософській, психологічній, педагогічній та загальнонауковій літературі трактується неоднозначно.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» під редакцією В.Бусела дано два значення терміна «умова».

Згідно з першим, умова-це необхідна ситуація, передумова, що дозволяє що-небудь реалізувати [14, с. 1136].

Філософська енциклопедія дає наступне визначення умови: це «сукупність об'єктів (мова, процеси, відносини і т. д.) те, що необхідно для появи, існування і зміни цього об'єкта» [13, с. 134].

З вищевикладеного видно, що деякі автори трактують поняття «умова» на основі теорії причинно-наслідкового зв'язку, яка об'єднує поняття «фактор» і «умова», в той час як інші під «умовою» розуміють сукупність цілей, необхідних для виникнення, існування і зміни даного об'єкта. Іншими словами, для одних «умова» - це те, що робить будь-яку діяльність більш ефективною, в той час як для інших це першопричина будь-якої діяльності.

Відсутність єдиного підходу до обґрунтування сутності поняття "умови" вказує на неоднозначність і багатовимірність досліджуваного явища, його складність і динамізм, в той час як сукупність умов визначається певними ознаками і явищами, що підлягають формуванню. При визначенні сукупності педагогічних умов в нашому випадку ми виходимо з особливостей культури спілкування як комплексного особистісного освіти, стимулюючого процес

спілкування і взаємозумовленості учнів під час позааудиторної виховної роботи.

У нашому дослідженні під педагогічними умовами формування культури спілкування ми розуміємо сукупність вихідних передумов, що забезпечують ефективність позакласної виховної роботи щодо вдосконалення особистісних рис і якостей, які служать показниками цього комплексного особистісного процесу. Це стимулює спілкування студентів у різних комунікативних ситуаціях.

Аналіз наукової літератури дозволив нам говорити про відмінність між об'єктивними і суб'єктивними умовами формування комунікативної культури майбутнього педагога. Об'єктивні умови пов'язані з деталями організації та здійснення позаурочної освітньої діяльності в студентській групі, а суб'єктивні умови відображають індивідуально-психологічні особливості особистості студента.

Питання з умов оптимізації різних аспектів освітньої діяльності турбує багатьох викладачів, зокрема, умови для підвищення кваліфікації розглядалися В. Бегей, В. Бондар та ін. [8; 10]; фактори та умови професійного зростання О. Мороз [53], умови для підвищення культури спілкування (М.Васильєва, О. Гура, С. Рябушко [12, 24, 74].

С. Рябушко акцентує увагу на використанні освітніх технологій як системи в умовах, що забезпечують ефективність процесу формування культури освітнього спілкування. Його специфічними принципами є єдність взаємовпливу, взаємодії і спільної творчості викладачів освітніх установ і майбутніх фахівців, а структурні компоненти спрямовані на професійно орієнтований зміст комунікативної інформації, професійно значиму реалізацію предмета, трансформацію в технічні та рефлексивні аспекти навчально-пізнавальних мотивів студентів [74, с.9].

У його роботі, ґрунтуючись на висновках, висвітлених в навчальній літературі, були зроблені спроби виявити і охарактеризувати сукупність освітніх умов з урахуванням активізації процесу формування комунікативної

культури учнів в ході організації та здійснення позакласних заходів. Це включає в себе вивчення можливості спілкування майбутніх педагогів, системний підхід в процесі організації позааудиторної освітньої діяльності в студентських групах, спілкування; цілеспрямованість і систематичність здійснення позааудиторної освітньої діяльності, орієнтацію на стратегію взаємодії, кооперації, співтворчості, навчально-комунікативної взаємодії в системі педагога - відносини зі студентами. Індивідуалізація освітнього процесу. Своєчасна діагностика рівня сформованості у майбутнього педагога культури спілкування.

Ми вважаємо, що при формуванні комунікативної культури здобувачів освіти варто розглянути системний підхід до організації позааудиторної освітньої діяльності в студентських групах.

Для того щоб забезпечити якісне формування комунікативної культури здобувачів освіти, необхідно набути знання про теоретичні основи цього комплексного особистісного освіти і зрозуміти суть, стандарти і показники комунікативної культури.

Формування комунікативної культури майбутнього педагога вимагає одночасного і гармонійного розвитку всіх її показників, що повинно забезпечити побудову особистістю загальної моделі орієнтації в динамічних соціальних відносинах. Якщо студент чітко розуміє структуру комунікативної культури, її показники - особистісні характеристики, то розвиток комунікативної культури студента в умовах позашкільної освіти студента, в процесі активної участі у позакласній освітній діяльності, дозволяє уникнути конфліктних ситуацій в спілкуванні з партнерами і зробити правильний вибір. процес спілкування простий і приємний. Необхідно точно знати, які цінності, мотивації поведінки, знання і методи діяльності потребують вдосконалення і розвитку.

Щоб виконати це завдання, необхідно організувати позакласну виховну роботу, в ході якої студент придбає досвід професійного і повсякденного спілкування.:

- різні форми і методи комунікації;
- організація творчої діяльності для розвитку необхідних особистісних якостей, які є показниками комунікативної культури майбутнього педагога;
- ситуаційні вправи, рольові та ділові ігри, комунікативний тренінг, відтворення ситуацій професійного спілкування, імітація дискусій, поєднання бесід у позакласних заходах.;
- поглиблення загальнокультурних знань, розширення кругозору, вироблення позитивного ставлення до позакласної освітньої діяльності.

При формуванні культури спілкування необхідно враховувати комунікативний потенціал майбутнього педагога. Можливість особистого спілкування є основою для формування і розвитку комунікативної культури майбутнього педагога. Реалізація комунікативного потенціалу особистості полягає у виявленні співвідношення того, що ідеально можливо, і того, що ідеально присутній. Важливою особливістю реалізації комунікативних умінь майбутнього педагога є виявлення його комунікативних навичок в ході реального міжособистісного спілкування. Цінності індивіда стають рушійною силою соціальної поведінки, яка регулює людську поведінку індивіда. Відсутність умов для реалізації можливостей спілкування призводить до зниження потенційних і актуальних комунікативних функцій майбутнього педагога.

Розглядаючи діяльність педагога і можливості його спілкування, виходите з психолого-педагогічного, соціально-психологічного та соціокультурного розуміння формування особистості педагога. Йдеться про оптимальну участь викладача в процесі спілкування, розуміння того, що це головна умова освітнього процесу.

Важливою ознакою комунікативного потенціалу особистості є наявність в поведінці педагога таких якостей, як комунікативна мотивація, комунікативні якості, перцептивні і рефлексивні здібності особистості. Істотні аспекти комунікативної структури особистості відображаються тими

якостями, які володіють поведінковими реакціями, властивими їх особливостям в процесі реального міжособистісного спілкування.

Низька культура спілкування, психологічна готовність вчителя до педагогічного спілкування стає серйозною перешкодою для встановлення повноцінних відносин з учнями, колегами і батьками, крім того, погіршує психічне здоров'я як вчителів, так і учнів.

Характеризуючи процес професійного становлення особистості педагога як перехід до реальних можливостей, відмова від застарілого особистісного становлення, особливість розвитку особистості в часі і просторі, зростання його комунікативних навичок в рамках вибору позиції змінюється особистості в цьому мінливому світі, можна заявлено, що цей процес безперервний, але методи його здійснення дуже різноманітні. Вона може носити прогресивний і регресивний характер, вона може бути інтенсивною або широко поширеною, вона може протікати гармонійно або дисгармонійно, вона полягає в накопиченні нових потенційних комунікативних можливостей, розширенні і поглибленні особистих зв'язків зі світом, суспільством і людьми.

Формування особистості професійного педагога-це процес інтеграції системи стійких комунікативних зв'язків, опосередкованих змістом, цінністю спільної діяльності кожного учасника. Оптимальна участь викладача в процесі спілкування залежить від сфер мотивації його особистості, рівня розвитку комунікативних здібностей, комунікативних знань, умінь, перцептивної рефлексивності та емоційного самовираження. Це визначається наявністю здібностей. Отже, ми згодні з думкою С. Терещук, що складовими частинами комунікативного спілкування є:

- Мотивація до спілкування;
- Якість зв'язку;
- Знання основ комунікації;
- Комунікативні навички;
- Здібності до сприйняття і рефлексії;
- Емоційні та експресивні здібності особистості [82, с. 35].

У випадку монологічної стратегії тільки педагог виступає в повноправній ролі суб'єкта діяльності, а роль студента зводиться до виконання запропонованих викладачем операцій запам'ятовування викладених викладачем знань, вирішення певних завдань і т.п. За діалогічної стратегії прямі вказівки замінені створеними викладачем умовами діяльності студентів, що сприяють досягненню намічених цілей. Слід зазначити, що монологічна стратегія педагогічної взаємодії, як правило, є нормативною для сучасної вищої школи, а безпосередній суб'єкт педагогічного впливу є тільки його «транслятором».

Монологічна стратегія не виключає використання викладачем діалогічних процедур у системі «викладач-студент», проте, ці процедури відіграють тільки допоміжну роль. Діалогічній взаємодії притаманна зовсім інша педагогічна позиція. Її принципова відмінність полягає у відбитті життєвої концепції, відповідно до якої і викладач, і студент мають право на власну думку, власну позицію, що, природно, необхідно вміти обґрунтувати. Слід також зазначити, що у випадку діалогічної взаємодії суб'єкт впливу (викладач) реалізує свою індивідуальну, особистісну позицію. Але в процесі взаємодії зі студентами педагогічна позиція може змінюватися, оскільки кожен має право на індивідуальну позицію, і кожен учасник взаємодії, в принципі, може зробити свій творчий внесок в неї [50, с.64].

Індивідуалізація освітнього процесу вищої школи дозволяє подолати виявлені недоліки в підготовці майбутніх педагогів до творчої комунікативної діяльності.

Індивідуалізація є не суттєвим, а процедурним аспектом освіти і професійної підготовки. Індивідуалізація освіти і стажування є однією з тенденцій сучасної вищої освіти і є складовою частиною системи педагогічної поведінки по відношенню до кожного студента, яка спрямована на найбільш адекватний облік спрямованості інтересів, здібностей, умінь і цінностей індивіда стосовно його професійного становлення і творчий розвиток.

Індивідуалізація освітнього процесу це цілеспрямована система

проектування особистості майбутнього професійного педагога і створення умов для його професійного зростання в умовах позашкільної виховної роботи. Індивідуалізація освітньої діяльності включає в себе, перш за все, перенесення акценту освіти з корисних аспектів на особистість учня, всі освітні методики включають комунікативні навички, зняття напруженості і конфліктності в спілкуванні, освітня взаємодія, співпраця і повинні бути спрямовані на розвиток особистісних якостей, що стимулюють співтворчість участь учнів у різних формах позакласної діяльності.

Індивідуальний підхід до організації позааудиторної роботи полягає в створенні певної системи поведінки і ставлення викладача до студента. Індивідуальний підхід - це використання індивідуальних методів, що дозволяють враховувати особливості особистості студента. Індивідуалізація освітнього процесу - це система, спрямована на вивчення і проектування індивідуальності майбутнього громадянина і здійснює її формування в ході виховної роботи. Індивідуалізація превентивної діяльності педагога повинна забезпечувати використання методів, що впливають на особистість, з урахуванням її особливостей і здібностей, створення умов, що сприяють розвитку моральних якостей, реалізації потреб та інтересів особистості, зміцненню її морального статусу. Суть індивідуалізації освітнього процесу у вищих навчальних закладах полягає в тому, що майбутній педагог розкриває свої творчі здібності і виявляє важливі з них, які складають основу його особистості, пошук себе в обраній спеціальності, вдосконалення комунікативних навичок, творчих особистісних характеристик – суть процесу індивідуалізації. процес індивідуалізації виховної роботи.

Таким чином, використання різних форм позаурочної освітньої діяльності забезпечує необхідні умови для розвитку комунікативного потенціалу особистості майбутнього вчителя [65, с.23].

Індивідуалізація освітнього процесу стимулює розвиток характеру позаурочної діяльності. Організація позаурочної діяльності в студентському колективі передбачає:

- різні форми її професійної орієнтації;
- новизна інформації дозволяє освоїти методи проведення різних позакласних освітніх заходів;
- використання різних освітніх технологій, заснованих на принципах педагогічної взаємодії, співпраці та співтворчості, які стимулюють розвиток комунікативних навичок майбутніх вчителів.

Індивідуалізація позааудиторної виховної роботи сприяє створенню ситуації психологічної єдності в освітньому процесі, є умовою особистісного самовираження, формування комунікативних можливостей управління студентською ініціативою. Індивідуалізація освітнього процесу може позитивно позначитися на формуванні культури спілкування, якщо учня приваблює система організаційних форм і методів позаурочної діяльності, які складають єдиний освітній комплекс і враховують індивідуальність учня.

Індивідуальність - це щось унікальне і особливе, що властиво людині, що відрізняє його від інших. Формування індивідуальності, такої як оригінальність одягу, міміки, мімікрії та пантоміміки, темп і жвавість рухів, вираження емоцій, становить основу навчання студентів спілкуванню. Майбутнім вчителям також рекомендується розвивати вміння бачити індивідуальні особливості учнів, не тільки здатність до саморозвитку і самовираження особистої індивідуальності, а й враховувати їх при організації навчального процесу.

Відомо, що використання індивідуальних, колективних, групових форм і методів позаурочної діяльності в єдності і взаємозалежності позитивно впливає на процес формування культури спілкування учнів, правильної оцінки і навіть самоповаги, часто починається активна робота по самовдосконаленню, розвитку особистісних якостей. Саме розуміння своєї недосконалості, посередності і банальності в тонкощах професійного і неформального спілкування зі студентами, після оцінки їх кроків на першій практиці, серйозно привернуло більшість майбутніх вчителів до самовдосконалення комунікативних навичок. Суворі, але щирі і доброзичливі оцінки старших

колег спонукають вас звернутися до «розумних» книг і статей про професійне спілкування, а також спеціальних вправ психолого-педагогічної підготовки, які привертають особливу увагу в умовах колективної роботи на позакласних заняттях. Розвиток у студента потреби в самовдосконаленні навичок культури спілкування неможливий без систематичної і цілеспрямованої підготовки студента до комунікативної діяльності, що поєднує теоретичні основи культури спілкування з майстерністю студента.

Роль комунікації в професійній діяльності майбутнього вчителя, формування активної і діяльної позиції в спілкуванні з впровадженням існуючих досліджень і нових методів навчання комунікації, акцентують увагу студентів на особливостях професійного спілкування, насичуючи навчальні курси практичними прикладами та професійно орієнтованими матеріалами; допомагають студентам у застосуванні творчої майстерності та досвіду спілкування, організовуючи довірчу взаємодію між учасниками освітнього процесу та викладачем.

Ефективність комунікативної підготовки майбутніх педагогів безпосередньо залежить від ставлення студентів до саморозвитку творчих сил, стимулює мотивацію творчого пошуку при виконанні комунікативних навчально-пізнавальних завдань, є показником рівня усвідомленості і професіоналізму розвитку комунікативної культури як комплексної особистісної освіти і структури і механізми саморозвитку. Це гарна ідея. Все вищесказане говорить про те, що формування комунікативної культури майбутнього вчителя обумовлено дією багатьох взаємозалежних умов. На наш погляд, сукупність умов, які ми виявили, допоможе подолати труднощі, що виникають у процесі формування культури спілкування студентів у вищих навчальних закладах.

Висновки до другого розділу

Формування комунікативної культури в процесі позааудиторної виховної діяльності у вищій школі - це керований процес переорієнтації позааудиторної виховної діяльності з предметної спрямованості на особистісно орієнтовану. Це дозволяє розглядати педагогічні знання як засіб розвитку професіоналізму майбутніх учителів, що сприяє формуванню творчого стилю діяльності, активної поведінки, імпровізації та стійкої потреби в самостійному вирішенні комунікативних завдань, набутті та збагаченні власного комунікативного досвіду.

У ході дослідження виявлено, що формування комунікативної культури студентів є поступовим процесом і ефективність освітнього процесу залежить від дотримання певних педагогічних умов. Процес формування культури спілкування буде більш ефективним за умови забезпечення цілеспрямованості та систематичності позааудиторної виховної діяльності, орієнтованої на взаємодію, співпрацю та співтворчість. Системні підходи та стратегії педагогічної комунікативної взаємодії враховуються при організації позааудиторної виховної діяльності в студентських групах.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ

3.1. Вивчення стану комунікативної культури майбутніх учителів у позааудиторній роботі

Реформування освітнього процесу передбачає гуманізацію стосунків між учителем та учнем і підвищення загальної комунікативної культури майбутніх учителів. Відповідно до теоретичних положень, що розкривають зміст, структуру та механізми формування комунікативної культури майбутніх учителів, це виявляється складним, динамічним і керованим процесом. Його успішність зумовлена комплексом педагогічних умов, що гарантують наявність комунікативного освітнього середовища, максимально наближеного до комунікативної ситуації в навчальному процесі та діяльності.

Виявлення конкретних заходів щодо формування комунікативної культури студентів позитивно позначається на динаміці рівня комунікативної культури студентів під час організації позанавчальної виховної діяльності в академічній групі студентів, а також на пошуку причин, які негативно впливають на рівень готовності до навчального спілкування виявленням педагогічних умов.

Вивчення комплексного особистісного утворення, дослідження динаміки комунікативної культури студентів, виявлення чинників та умов, що позитивно впливають на рівень її розвитку, потребує вивчення базового стану цього феномена в практиці вищої освіти, що й послугувало причиною проведення нашого дослідження.

З цього погляду основними завданнями дослідження є:

- вивчення вихідного рівня комунікативної культури студентів;
- аналіз стану позанавчальної роботи у вищих навчальних педагогічних закладах та її впливу на процес формування комунікативної культури майбутніх педагогів;

- розробити програму дослідження формування комунікативної культури студентів через позанавчальну діяльність.

На основі цих напрямів було розроблено загальну систему вивчення комунікативної діяльності майбутніх учителів.

Як засвідчив аналіз наукової літератури, обґрунтованість емпіричного дослідження процесу формування комунікативної культури педагогів ґрунтується:

- на цінності міжособистісного спілкування в педагогічній діяльності;
- втраті педагогами усвідомлення унікальності кожної особистості в цьому процесі;
- високому почутті відповідальності, притаманному певній частині педагогічної діяльності, що визначається низкою чинників, таких як визнання її зовнішнім аспектом взаємодії, відсутність об'єктивних показників, які б давали можливість оцінити результат комунікативної діяльності [82, с.36].

Певні характеристики об'єкта дослідження зумовили вивчення знань, умінь і навичок учнів у сфері спілкування. Дослідники подекуди ігнорують такі важливі елементи комунікативної культури, як мотивація, установки, цінності, здатність викладачів до рефлексії та емпатії.

Цілі та завдання дослідження зумовили аналіз анкет, опитувань, тестів та цікавої інформації про майбутніх учителів, манеру їхньої поведінки, характер взаємовідносин з іншими людьми, особливості спілкування, модифікацію подій у перебігу навчання, інформації щодо поведінки викладачів, артефактів діяльності викладачів та студентів (індивідуальні плани, характеристики, особисті дані, протоколи тощо), анкети, інтерв'ю, письмові опитування, тести, аналіз результатів тестування поведінки викладача - необхідно було використовувати найрізноманітніші методи, які можна було використати в процесі дослідження.

Об'єднання в єдину систему різноманітних методів, використовуваних

для вивчення стану комунікативної культури студентів, дало змогу виявити труднощі, пов'язані з деталями навчальної діяльності, зовнішні та внутрішні чинники, які позитивно або негативно впливають на комунікативні процеси студентів у позанавчальний час.

Рівень комунікативної культури визначався шляхом зведення воедино спостережень за навчальною та позанавчальною діяльністю студентів, результатів обговорення в комунікативних ситуаціях, дидактичних завдань вербального і невербального характеру та незалежних оцінок експертів.

Дослідження проводилося на базі Криворізького національного педагогічного університету за участю студентів гуманітарного та негуманітарного факультетів. Метою констатувального етапу дослідження було виявлення вихідного рівня комунікативної культури студентів факультетів гуманітарних і негуманітарних спеціальностей педагогічного коледжу та визначення можливостей позааудиторної виховної роботи для розвитку й інтеграції цього показника професіоналізму майбутніх педагогів.

Було запропоновано такі завдання:

1. Визначити базовий рівень сформованості засад комунікативної культури студентів.
2. Визначити потенціал вузівської позанавчальної діяльності для формування комунікативної культури майбутніх учителів.
3. Виявити причини негативного впливу на процес формування комунікативної культури студентів, недоліки в організації позанавчальної діяльності та визначити можливості розвитку комунікативних умінь майбутніх учителів.
4. Визначити, чи існує взаємозв'язок між рівнем сформованості комунікативної культури в групах студентів вищого педагогічного навчального закладу і умовами організації позакласної виховної роботи.

Під час визначення програми на констатувальному етапі дослідження ми керувалися рекомендаціями, розробленими в педагогічній літературі, присвяченій вивченню основних напрямів удосконалення комунікативної

діяльності викладачів. Серед таких науковці називають: вивчення індивідуальної комунікативної компетентності та характеристик: засвоєння теоретичних знань, формування комунікативних умінь, особистості майбутнього вчителя, психофізіологічної компетентності, розроблення навчальних систем комунікативних вправ, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності, специфічних методів розвитку форм комунікативної поведінки, та ін. [29, с.102].

Стрижнем програми на етапі констатувального дослідження є робота з діагностики симптомів різних показників, які є ознаками структурних елементів комунікативної культури, тобто *мотиваційних елементів*:

- інтересу і позитивного ставлення до комунікативної діяльності,
- прагнення зрозуміти сутність комунікативних явищ і процесів, які вивчаються,
- сміливість участі в комунікативній діяльності.

Когнітивно-оперативними елементами є:

- визнання значущості комунікативної культури у професійному становленні студентів;
- теоретичне розуміння засад комунікації;
- здатність до розвитку комунікативної компетентності;
- здатність до аналізу комунікативних ситуацій; здатність до планування комунікації;
- уміння накопичувати комунікативний досвід;
- уміння використовувати комунікативні можливості;
- емоційно-спонтанний елемент використання емоційних переживань для створення сприятливого оточення в позанавчальний період;
- уміння використовувати комунікативні можливості.

Оцінний компонент являє собою об'єктивну оцінку власної комунікативної діяльності та виявлення недоліків у ній.

- На констатувальному етапі дослідження вирішувалися такі

завдання: вивчити ставлення майбутніх учителів до основних компонентів і показників культури педагогічного спілкування та спілкування студентів гуманітарних і негуманітарних спеціальностей;

- вивчити сучасний стан педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах та її вплив на формування комунікативної культури майбутніх фахівців.

На цьому етапі використовувалися різні методи - проводилося спостереження за практичною діяльністю майбутніх педагогів, виявлялися основні особливості спілкування, визначався рівень сформованості комунікативної культури студентів на основі самоаналізу та самооцінки, а також базових знань про комунікативну культуру викладачів.

За допомогою анкетування та діалогів було виявлено форми позааудиторної роботи, яким студенти надають перевагу, та причини їх виникнення, а також причини труднощів, що виникають у процесі формування комунікативної культури, яка є важливою характеристикою їхнього майбутнього професіоналізму як викладачів.

Для вивчення мотивів позааудиторної комунікативної навчальної діяльності студентам було запропоновано письмову анкету.

У процесі вивчення та аналізу отриманих даних було встановлено, що мотивами вибору професії у студентів є: інтерес до комунікативної діяльності - 19,6%; інтерес до навчальної діяльності - 13,4%; можливість займатися улюбленою справою - 28,3%; упевненість у собі - 38,7%; знання та успішність на вступних іспитах - 38,7%.

Успіх чи неуспіх професійного становлення студентів і досягнення ними високого рівня комунікативної культури як показника професіоналізму залежить від рівня розвитку інтересів, їхньої стійкості, визначення тем і цілей.

Згідно з усередненими даними, для більшості студентів першого курсу (64,6%) мотивом вибору був «інтерес до комунікативної діяльності». Рідше цей мотив поєднувався з «інтересом до навчання» - 35,4%. Це свідчить про те,

що на початкових етапах навчання мотив «інтерес до професії» недостатньо розвинений у системі мотивів вибору й освоєння професії.

Серед зовнішніх чинників було названо «можливість брати активну участь у громадському житті» - 9,1% і «рівень спілкування, що впливає на рівень особистого спілкування і розвиток культури загалом».

Результати опитування на четвертому курсі суттєво відрізняються від відповідей на першому курсі: на четвертому курсі відбувається адаптація студентів до освітнього процесу вищої школи

Спостерігається негативна тенденція у ставленні як студентів 4-го курсу, так і викладачів до своєї професії. «Інтерес до викладання» залишається однією з головних мотивацій, про що зазначили 54,5% студентів 4-го курсу (порівняно з 35,4% студентів 1-го курсу). Випускники стурбовані не лише зниженням інтересу до обраної професії, а й правильністю вибору професії. Причини такої ситуації слід шукати в методології вищої освіти, рівні професійної підготовки студентів та відсутності зв'язку між навчальними знаннями та навчальною діяльністю.

Це пов'язано з тим, що більшості респондентів важко відповісти на запитання «Які особистісні якості свідчать про культуру спілкування вчителя?». Вони не мають чіткого уявлення про те, яку роль відіграє це складне особистісне утворення в ефективності роботи вчителя. За результатами анкетування, лише 21% студентів вважають культуру спілкування показником професіоналізму викладача; 43% з них вважають, що розвиток культури спілкування не є пріоритетом у вищій школі. Близько 36% респондентів не включають культуру спілкування до програм підготовки до професійної педагогічної діяльності. Основною причиною такої розбіжності думок серед майбутніх учителів є те, що більшість з них мають уявлення про культуру мови та культури спілкування, а вчителі не знайомі з основними показниками культури спілкування.

З метою визначення ролі культури спілкування було проведено опитування серед студентів 1-4 курсів. Для того, щоб з'ясувати, наскільки

студенти вважають культуру спілкування важливою, їм було запропоновано проаранжувати особисті якості вчителя (від найбільш важливих до найменш важливих) у порядку професійної значущості: знання предмета, організаторські здібності, творче ставлення до навчальної діяльності, культура спілкування та мудрість, міміка і жести - виразні навички.

Загалом студенти визнають важливість культури спілкування для вчителя. З іншого боку, існують певні протиріччя в думках студентів різних курсів, коли вони оцінюють важливість культури спілкування. Першокурсники вважають, що вчителю найбільше потрібні методичні навички та глибокі знання предмета. Вони більше уваги приділяють дидактичним аспектам педагогічної майстерності, викладанню предмета та організації навчального процесу. Культура спілкування посідає лише перше місце серед трьох курсів у переліку професійно-важливих якостей вчителя. Особистісний аспект педагогічної взаємодії пов'язаний з розвитком продуктивних міжособистісних стосунків з учнями, але, на думку першокурсників, він має другорядне значення. Порівняно з іншими групами, найнижчий бал - 1 - свідчить про те, що такі особистісні характеристики, як міміка та жести, оцінюються як важливі для викладачів.

Діагностичне дослідження дозволило виявити характер компонентів культури спілкування і те, як проявляються показники. Для визначення рівня сформованості цього складного структурного компонента особистісної підготовки дані діагностичного зрізу були зведені в таблицю (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Рівні сформованості комунікативної культури студентів на етапі констатувального дослідження (у %)

Рівні Показники	Компоненти комунікативної культури та її показники											
	Мотиваційний		Пізнавально-операційний				Емоційно-вольовий			Оцінний		
	Емоційне сприйняття	Емоційне ставлення	Комунікативні знання	Комунікативні вміння	Аналіз ком. ситуацій	Вміння спиратися на ком. потенціал	Емоційність	Ініціативність	Самостійність	Об'єктивність оцінки	Незаформалізованість	Обсяг знань
Контрольні групи												
Високий	12	16	14	12	10	9	21	17	12	14,9	17,1	11,4
Середній	65	69	29	23	53	47	64	58	48	16,3	19,4	12,8
Низький	23	15	57	65	37	44	15	25	40	68,8	63,5	75,8
Експериментальні групи												
Високий	11	13	13	11	11	10	19	15	12	12,4	15,9	10,8
Середній	68	71	23	30	48	49	60	53	51	14,5	19,9	12,9
Низький	21	16	64	59	41	41	21	32	37	73,1	64,2	76,3

Результати, отримані в процесі діагностики рівня культури спілкування студентів, підтверджують припущення про те, що мотивація, емоційно-естетичний інтерес і спрямованість небайдужості є ключовими елементами в системі освіти і виховання, а самосвідомість студентів має важливе значення для їхнього професійного становлення. Подальша дослідницька діяльність стимулює та інтегрує інтерес студентів до навчальної діяльності, розвиває стійку мотивацію та потребу знаходити творчі рішення освітніх проблем. Зазначені показники культури спілкування не виникають спонтанно, а забезпечують цілеспрямованість, систематизованість та ефективність освітнього процесу з розвитку культури спілкування майбутніх учителів, формування якої можливе лише за певних умов.

3.2. Методичні рекомендації щодо формування комунікативної культури майбутніх учителів у позааудиторній роботі

Отримані дані підтверджують необхідність розроблення дослідницьких програм, спрямованих на створення педагогічних умов, що стимулюють формування комунікативної культури в майбутніх учителів.

Формування комунікативної культури не може бути зведене до оволодіння учнями її теоретичними засадами, комунікативними вміннями та навичками. Це пов'язано з тим, що воно безпосередньо залежить від особистісних характеристик, мотивів, цінностей, самосприйняття та професійної орієнтації педагогів.

У своєму дослідженні ми виходили з того, що формування комунікативної культури можливе на основі особистісно-орієнтованого підходу. У цьому контексті комунікацію розглядають як два взаємозалежні, але якісно різні об'єднуючі рівні: зовнішній, операціонально ефективний і внутрішній. З погляду цього підходу комунікативна культура - це комплекс перцептивних, комунікативних та інтерактивних методів і прийомів спілкування з учнями, що визначаються цінностями педагога.

Специфіка позааудиторної роботи полягає в тому, що вона покликана поєднувати різноманітні види позааудиторної виховної діяльності з професійним становленням майбутніх спеціалістів, навчаючи їх розуміти різноманіття педагогічних завдань, розв'язувати складні педагогічні проблеми та розвивати необхідні вчителю особистісні якості.

Під час планування та організації позанавчальної діяльності ставляться такі завдання:

- розвиток в учнів розуміння сутності та деталей виховної діяльності;
- удосконалення навичок спілкування та розвиток комунікативної компетентності;
- формування орієнтирів професійного педагогічного мислення та творчого опанування професії вчителя;

- пробудити потребу в професійній самоосвіті та самовдосконаленні;
- розробити професійно значущі комунікативні системи, що дають змогу майбутнім учителям формувати комунікативну культуру.

Для формування комунікативної культури було організовано такі позааудиторні заходи:

- детально інформувати студентів про їхню майбутню професію;
- сформувати позитивне ставлення до навчальної діяльності;
- усвідомлення важливості своєї професії та її становища в суспільстві; і
- накопичення інформації в галузі майбутньої освітньої діяльності, що є запорукою професійної компетентності;
- набуття певних комунікативних навичок і компетенцій.

Для реалізації перелічених завдань бажано використовувати різноманітні форми та методи, що становлять технологію позанавчальної діяльності, які пов'язані з розв'язанням завдань, що формують комунікативну культуру студентів у вищих навчальних закладах, а також із розвитком та вдосконаленням усіх її компонентів. Під час вибору форм і методів виховної діяльності необхідно враховувати деталізацію та складність виховного заходу, перевіряти на невідповідність, виявляти стимули виховного процесу та застосовувати певні методи до його організації та проведення.

Можна організувати такі форми позакласної роботи: тематичні дискусії, круглі столи, диспути, конкурси, вечірні зустрічі, комунікативні тренінги, рольові ігри, комунікативні ігри, аналіз навчальної ситуації тощо. Ці форми позакласної роботи дають змогу студентам зосередити свою увагу на основному та професійно цікавому матеріалі, щоб усвідомити проблеми, які стоять перед сучасною вищою школою. Позакласна робота має нестандартні форми, які дають змогу необхідною мірою розширити комунікативний досвід студентів, активну творчу діяльність і роботу в команді.

Позанавчальна діяльність має реалізовуватися різноманітними способами. Традиційні методи організації навчального процесу у вишах не дають позитивних результатів і не гарантують формування самостійності та

свободи дій кожного учасника освітнього процесу. Тому при побудові позааудиторної роботи було використано низку активних методів навчання.

По-перше, використовувалися імітаційні ігри та проблемно-ситуаційні методи. Це дає змогу поєднувати безпосередню участь учнів у навчальному процесі з ігровим форматом, що імітує його та активізує як інформаційні, так і процесуальні аспекти навчання. Ігровий формат оптимально враховує всі можливості учнів, даючи їм змогу набути досвіду моральної поведінки та комунікативної культури, наблизитися до реальної ситуації.

Дослідження показують, що ігрові методи, зокрема рольові ігри, використовуються непропорційно рідко. Аналіз планів кураторів академічних груп показує, що ігри використовуються лише один раз. Результати анкетування викладачів і студентів також підтверджують, що їхнє використання на заняттях є обмеженим і неструктурованим, проте більшість студентів вважають, що ігрові методи мають використовуватися як у позааудиторній роботі, так і на заняттях.

Функціональна неоднозначність рольових і ділових ігор визначає їхню роль у навчальному процесі як засадничу та важливу для розвитку комунікативних навичок майбутніх учителів. Це пов'язано з тим, що кожен учасник активно залучається до безперервного процесу пошуку та прийняття правильних рішень. Використання рольових ігор у процесі розвитку майбутніх фахівців у вишах дає змогу розв'язати одне з основних завдань навчання і виховання: розвиток особистості студентів у творчій пізнавальній діяльності.

Як показує аналіз літератури, рольова гра може бути як методом навчання, так і способом організації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Рольові ігри вперше були використані як засіб розвитку комунікативних і професійних інтересів особистості майбутнього вчителя.

Завдання рольових ігор як засобу розвитку комунікативних і професійних інтересів полягають у наступному:

- рольові ігри наближають потребу в знаннях та їх практичному застосуванні до реальних життєвих ситуацій і забезпечують перехід від

пізнавальної мотивації до професійної;

- забезпечують поступовий перехід до самоорганізації студентів та саморегуляції їхньої поведінки і діяльності;
- сприяють самоосвіті студентів.

Система рольових ігор була розроблена на основі структури розвитку комунікативних навичок. Рольові ігри були відібрані та розроблені з урахуванням структури та логіки розвитку комунікативних навичок.

Запропонована система ігор розроблялася за схемою, спрямованою на підвищення ефективності комунікативних навичок в ігровій діяльності та формування комунікативної культури, що сприяє формуванню гуманних орієнтирів партнерів по спілкуванню.

З цією метою ми пропонуємо серію комунікативно-рольових ігор «Привітання», «Знайомство», «Перше враження», «Конфлікт», «Мотивація», «Взаємодія з партнерами», «Відкритий конфлікт», «Передача емоцій», «Неприємні ситуації» з їх подальшим обговорення. Це приклад комунікативної гри «Конфлікт».

Мета гри: набути вміння сприймати інтелектуальний, емоційний та моральний стан студентів.

Варіанти гри.

- Увійдіть до класу, де вчора стався конфлікт, і знайдіть відповідний стиль спілкування.
- Увійдіть до класу, відчуйте себе в комунікативному середовищі та згадайте попередню атмосферу спілкування. Зосередьте увагу класу на собі, уважно спостерігайте за учнями, ніби готуючись до спілкування, і починайте впливати на них, звертаючись безпосередньо до них.
- Увійдіть в аудиторію і зорієнтуйтеся в атмосфері, яка створена сьогодні по міміці студентів і зовнішнім умовам.

Також, ми пропонуємо ігрові творчі вечори: «Вечір смішних історій», «Клуб емпатії», «Неймовірні історії», «Ну що, глядачі», вони мають певну дидактичну структуру, що складається з набору елементів і зв'язків, що

гарантують їх цілісність. Творчий вечір гри характеризується: 1) цілями, 2) змістом, 3) ролями, 4) соціально-психологічними та дидактичними умовами, 5) наявністю реквізиту. В цілому, творчий вечір гри являє собою певний необхідний цикл контрольованої взаємодії між викладачем і студентом і складається з трьох етапів підготовки вечора, його проведення та колективного обговорення результату.

Було розроблено комплекс вправ для мобілізації резервних можливостей особистості до саморозвитку, розвитку сили волі, розподілу енергії, погляду, стійкості нервової системи, концентрації уваги та техніки спілкування, а також для розкриття особистісних резервних можливостей зокрема «Самовдосконалення», «Воля», «Розподіл енергії», «Погляд», «Стійкість нервової системи», «Концентрація», «Мистецтво спілкування». Ці методики базувалися на системі психологічного тренінгу, біоенергетичних методах впливу та акторських техніках. Вправи рекомендувалося виконувати індивідуально.

Ігрові та дискусійні методи комунікативної освіти виконують дидактичну, виховну, розвивальну та професійну функції як специфічна організаційна форма професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Використання комунікативного навчання додає заняттям динамізму, запобігає втомі та порушує монотонність. Викладачі особливо зацікавлені в психологічному кліматі групи. Завдяки позитивним взаєминам серед студентів створюється творча атмосфера, яка сприяє професійному розвитку та готовності застосовувати набуті знання на практиці. Приклади та методику проведення комунікативних ігор можна знайти в «методичних рекомендаціях», які ми розробили на допомогу кураторам студентських академічних груп [17, с.32].

Ми виходили з того, що студенти повинні мати чітке уявлення про культуру спілкування як показник професіоналізму та потенціал позааудиторної роботи для формування цього складного особистісного утворення. З цією метою до програми дослідження було включено школу

культури спілкування для майбутніх учителів, яка дала змогу майбутнім педагогам зрозуміти, як діагностувати сутність, зміст, структуру та рівень сформованості культури спілкування.

Розроблена програма спрямована на формування комунікативної культури майбутніх учителів, а також на читання й обговорення наукової та загальнонаукової літератури з питань форм організації позакласної роботи, методів і проблем педагогічного спілкування (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Програма занять
«Освітня програма для майбутніх вчителів у галузі комунікативної культури»

№ п/п	Тема	Кількість годин	Форма проведення
1.	Права та обов'язки сучасного вчителя	2	Діалог-дискусія «На що має право учень?»
2.	Педагогічна культура та культура спілкування: чи є ці поняття одним і тим самим?	2	Дебати «Педагогічний такт, у чому він проявляється?»
3.	Психологічні умови подолання труднощів у педагогічному спілкуванні	4	Моделювання педагогічних ситуацій
4.	Проблема конфлікту та її значення для практичної роботи вчителя	2	Аналіз психологічних замальовок
5.	Структура конфлікту, його типологія, об'єктивні та суб'єктивні фактори їх виникнення в педагогічній практиці.	2	Міні-діалог «Конфлікт та конфліктна ситуація – чи тотожні ці поняття?»
6.	Емоційна стійкість учителя як показник його комунікативної культури	4	Вправи «Інтонація», «Дзеркало», «Соціальне опитування», Аутогенне тренування
7.	Методи діагностики, розвиток та корекція комунікативної культури	2	Психологічний тренінг
8.	Підсумкове заняття на тему: «Комунікативний потенціал учителя та способи його вдосконалення»	2	Захист проекту
	Самостійна робота	8	
Всього		28	

Розроблена «Програма підготовки майбутніх учителів у галузі комунікації та культури» включає позааудиторні практичні заняття та індивідуальні консультації. Поєднання групової та індивідуальної роботи, тренінгових та теоретичних занять гарантує інтеграцію теорії та практики в

освітній комунікації, дає можливість студентам засвоїти позитивні та негативні риси спілкування, поглиблений аналіз міжособистісного досвіду, набутого під час тренінгових занять, детальний аналіз повсякденного життя, соціально-психологічних показників життєдіяльності. Ситуації міжособистісного спілкування

На цьому етапі студенти знайомляться з теоретичними основами комунікативної культури та ознайомлюються зі структурами, показниками та основними критеріями ефективності навчально-комунікативних взаємодій. На цьому етапі реалізуються конкретні педагогічні умови, спрямовані на поглиблення розуміння студентами сутності, критеріїв та показників комунікативної культури.

Теоретичні курси надають студентам необхідні знання для розуміння основних особливостей міжособистісного, професійного та навчального спілкування. Пропонується серія курсів, присвячених теоретичним основам культури спілкування (структурі, стилю, техніці та ефективності). Серед тем, що розглядаються, зокрема, такі: «Культура спілкування в структурі освітньої активності майбутнього вчителя», «Поняття культури освітня комунікація», «Показники комунікативної культури», «Знаки високої культури спілкування», «Застосування емпатії у спілкуванні вчителя», «Поняття про комунікації», «Вчитель саморозкриття і самореалізації».

Знання, отримані на заняттях, дозволяють глибше зрозуміти психологічні закономірності та механізми культури спілкування, її структуру, детермінанти та умови, що позитивно впливають на розвиток особистості учня. Для цього широко використовуються спеціальні діагностичні методики, рольові ігри та групові дискусії. Отримана інформація дозволила студентам поглибити та розширити розуміння власних комунікативних особливостей та сприйняття власних потреб у міжособистісних стосунках.

Вирішення цих завдань має позитивно вплинути на формування когнітивних та операційних елементів культури спілкування майбутніх учителів.

Як наслідок, у структурованих і систематичних групових дискусіях мобілізуються механізми, що забезпечують зміну професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів і розвиток їхньої культури спілкування.

Переходячи до виробничої педагогічної практики в загальноосвітньому навчальному закладі, необхідно було, по-перше, виявити, наскільки важливо дотримуватися комунікативного характеру позакласних виховних заходів у шкільній практиці та володіти знаннями про комунікативні аспекти навчально-виховного процесу та способи їх реалізації. По-друге, студенти самі мали підготувати, організувати та провести позакласний захід і при цьому наочно продемонструвати свої професійні якості, зокрема рівень комунікативної культури.

У першому завданні студенти мали взяти участь у позакласному виховному заході, зробити спостереження та відповісти на запитання:

1. Як вчитель ставить і вирішує комунікативні завдання?
2. Як учитель враховує особливості сприйняття матеріалу учнями та застосовує задалегідь обрані методи впливу (спостереження не потрібні).
3. Які комунікативні прийоми використовує викладач і як вони відповідають методичній структурі методів навчання та методів впливу.
4. Визначити стиль спілкування вчителя з класом та ступінь контролю над ситуацією педагогічного спілкування.
5. Визначити вміння керувати настроєм вчителя та самопочуттям вчителя під час навчальної діяльності.
6. визначити педагогічну доцільність емоційних переживань вчителя
7. Які особисті принципи навчання та роботи вчителя стосуються принципів педагогічної взаємодії.

Ці питання можуть бути представлені в процесі аналізу власної діяльності під час тренінгової сесії.

На цьому етапі формуються навички планування виховної роботи, вибору системи виховних завдань та складання плану проекту, спрямованого на формування форм і методів педагогічного впливу.

На цьому етапі забезпечуються такі педагогічні умови Організація позааудиторної діяльності на засадах виховної взаємодії, співробітництва та співтворчості; індивідуалізація виховного процесу; розвиток потреби студентів у вдосконаленні комунікативних навичок.

Студенти розвивають уміння планувати та організовувати виховні заходи на основі оцінки продуктивних і непродуктивних особливостей професійного спілкування відповідального вчителя та класу, а також за допомогою методиста від бази практики розробляють індивідуальні виховні заходи за наступними темами: «Живий Інтернет», «День етикету», «Естафета ввічливості», «Маніпуляція» та «Школа самовиховання».

Результати тренінгових заходів ґрунтуються на відгуках методистів, класних керівників та учнів-учасників.

Студенти оцінюють продуктивні та непродуктивні особливості власного професійного спілкування, визначають рівень сформованості основних елементів культури спілкування, розробляють індивідуальні плани та програми саморозвитку комунікативних аспектів своєї професійної діяльності та успішної навчальної взаємодії з майбутніми учнями. Розвиток необхідних якостей.

Слід зазначити, що процес формування культури спілкування не обмежується періодом професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Процес становлення, розвитку та зміни характеристик культури спілкування триває і після закінчення навчання та протягом усього періоду професійної діяльності викладача.

Тому на цьому етапі в подальшій освітній діяльності основна увага приділяється оптимізації комунікативних аспектів професійної діяльності і велика увага приділяється професійній підготовці майбутніх педагогів.

Зокрема, перевіряється ефективність педагогічних умов формування комунікативної культури студентів з урахуванням стратегій педагогічної комунікативної взаємодії та організації позааудиторної діяльності на основі принципів педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості.

Всі ці умови перевіряють комунікативну компетентність під час позааудиторної діяльності шляхом інтеграції знань учасників дослідницької діяльності з різних дисциплін, використання освітніх засобів і методів, які сприяють зростанню комунікативної активності та особистісних характеристик педагога, необхідних студентам для їхньої майбутньої професійної діяльності. Він має прикладний характер.

Дуже важливим чинником, що гарантував ефективність дослідницької діяльності, був системний підхід і використання системної методології дослідження, що дозволило чітко сформулювати мету, завдання і процедури реалізації дослідження. Використання різних методів для вирішення завдань педагогічного дослідження зумовлює вивчення багатьох психолого-педагогічних чинників розвитку особистості та дослідження результатів застосування різних методів навчання.

Висновки до третього розділу

Отримані в ході дослідження матеріали та їх аналіз дозволили зробити висновок, що культура спілкування майбутніх учителів через низку обставин має перекіс у бік нижчого та середнього рівнів.

У практиці вищої школи існують очевидні суперечності, уникнути яких можна лише за умови оновлення принципів організації, змісту та різноманітних форм позакласної виховної роботи, зміни її спрямованості з предметно-орієнтованої на особистісно-орієнтовану, а також модернізації методичного забезпечення формування комунікативної культури студентів.

У дослідженні перевірено ефективність комплексу педагогічних умов, що забезпечують результативність процесу формування комунікативної культури майбутніх учителів.

У дослідженні використовувалися різні форми позакласної роботи: тематичні дискусії, круглі столи, диспути, дебати, конкурси, вечори-зустрічі, комунікативні тренінги, рольові ігри, комунікативні ігри, діагностичні ігри,

аналіз педагогічних ситуацій. З'ясовано, що різноманітна позитивна позакласна діяльність зміцнює позитивне ставлення до процесу формування культури спілкування та стимулює стійкий інтерес і бажання брати активну участь у творчій навчально-виховній діяльності.

Дослідження виявило, що найбільш ефективними педагогічними умовами є наступні:

- цілеспрямованість і систематичність позакласна виховної роботи, спрямованої на формування культури спілкування студентів;
- організація позакласної діяльності на основі принципів педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості;
- індивідуалізація освітнього процесу;
- своєчасна діагностика рівня комунікативної культури майбутніх учителів.

Результати дослідження виявили стійкий взаємозв'язок між спрямованістю на педагогічну діяльність, позитивним ставленням до викладання та характером педагогічної підготовки і рівнем комунікативної культури студентів. З'ясовано, що педагогічна підготовка, орієнтована на індивідуальність студентів, диференціація та індивідуалізація завдань, активна участь усіх студентів у педагогічній діяльності через позакласну роботу гарантують формування достатнього та високого рівня комунікативної культури, що є важливою характеристикою майбутньої педагогічної професії.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз засвідчив, що формування комунікативної культури студентів засобами позакласної діяльності як соціально-педагогічна проблема зумовлена об'єктивною необхідністю подальшого розвитку рівня професіоналізму педагогічних кадрів.

Дослідження підтвердило, що культура спілкування не є вродженою рисою, вона формується як складне особистісне утворення, рівень її прояву є динамічним залежно від контексту, в якому відбувається навчально-пізнавальна діяльність студентів.

Вивчення та аналіз наукової літератури, освітньої практики, змісту навчально-виховної діяльності та вимог до особистості сучасного вчителя дозволили зробити такі висновки

1. Комунікативна культура - це складний сплав емоційних, волевих та інтелектуальних рис і процесів, що виявляється через суб'єктність, цілеспрямованість, самостійність та емоційність майбутнього фахівця в конкретній професійній діяльності, свідому комунікативну поведінку і дії, ставлення людини до поведінки та об'єктів. Внутрішнім стрижнем культури спілкування є яскрава індивідуальність особистості, яка розкриває особистісне ставлення студента до педагогічної професії та педагогічної праці. Педагоги постійно шукають нові шляхи досягнення поставлених цілей і мають природні елементи новизни, оригінальності та позитивного, нестандартного ставлення до професійної діяльності.

2. Позакласна робота - це система, яка об'єднує цілі, завдання, зміст, методи і форми навчально-виховної діяльності, спрямовані на формування теоретичних основ сутності культури спілкування, відпрацювання комунікативних умінь і навичок та розвиток комунікативної компетентності студентів, тим самим стимулюючи людський розвиток майбутніх педагогів.

Формування культури спілкування в процесі позакласної виховної діяльності у ЗВО є керованим процесом переорієнтації позааудиторної виховної діяльності з предметної на особистісну орієнтацію і дозволяє

розглядати педагогічні знання як засіб розвитку професіоналізму майбутніх учителів, їх творчого стилю діяльності, активної дії та імпровізації, сприяє формуванню стійкої потреби в самостійному вирішенні комунікативних завдань, набуттю і збагаченню власного комунікативного досвіду.

3. Дослідна програма сприяла засвоєнню студентами теоретичних основ комунікативної культури та їх участі в активній комунікативній діяльності майбутніх учителів, забезпечуючи накопичення комунікативного досвіду, розвиток комунікативних умінь, комунікативної компетентності, мовленнєвих навичок та вміння приймати адекватні педагогічні рішення. Позааудиторна робота позитивно впливає на розвиток мовної культури, поведінки та професійної етики особистості, формування власного підходу до учнів.

4. Різноманітні форми і методи позааудиторної роботи (діалогові дискусії, диспути, моделювання навчальних ситуацій, аналіз психологічних етюдів, комунікативні тренінги, ділові ігри, рольові ігри тощо) сприяли розвитку виразності та емоційності, самостійності та оригінальності, спеціальних умінь і навичок, підвищенню культури спілкування з низького до високого рівня.

Отримані дані свідчать про ефективність дослідницької програми, що забезпечується цілеспрямованістю та систематичністю позааудиторної виховної діяльності, яка ґрунтується на принципах педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості, індивідуалізації виховного процесу, врахування комунікативної компетентності студентів, своєчасної діагностики рівня комунікативної культури майбутніх учителів. Це забезпечується такими педагогічними умовами: цілеспрямованістю і систематичністю проведення позааудиторної виховної роботи на принципах педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості; індивідуалізацією виховного процесу; врахуванням комунікативного потенціалу студентів; своєчасною діагностикою рівня сформованості комунікативної культури майбутніх учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В. Культура мовлення учителя як засіб професійно-педагогічної комунікації. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С. 120-125.
2. Антонова О.Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. *Сучасні технології в освіті. Ч. 1. Сучасні технології навчання : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Філімонова Т. В., Тарнавська С. В., Орищенко І. О. та ін. ; наук. консультант Антонова О. Є. ; наук. ред. Березівська Л. Д.]*. Київ, 2015. С. 8-15.
3. Антонюк М.С. Психологічні особливості формування у студентів умінь і навичок самостійної роботи. *Сучасні педагогічні технології у вищій школі: Науково-метод. зб.* Київ, 1995. С.111-113.
4. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.
5. Балл Г.О. Засвоєння соціальних норм і творча активність особистості. *Психологія: Респ. наук.-метод. зб.* Вип.29. Київ, 1987. С.13-21.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
7. Біляєва Ю.В. Організація самостійної роботи студентів з іноземної мови студентів аграрних вузів. *Науковий прогрес на межі тисячоліть: Науково-метод. зб.* Дніпропетровськ, 2007. С.125-126.
8. Бегей В. М. Педагогічні основи демократизації управління загальноосвітньою школою: *Автореф. дис....д-ра пед. наук: 13.00.01*. Київ, 1995. 48 с.
9. Богданова І. М. Модульний підхід до професійно-педагогічної підготовки вчителя.: *Монографія. Одеса: Маяк, 1998. 284с.*
10. Бондар В. І. Дидактика: Підруч. для студ. пед. ВНЗ. Київ: Либідь, 2005. 264 с.
11. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 383 с.

12. Васильєва М.П. Формування комунікативних умінь як компонента педагогічної культури майбутнього вчителя: *Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Харківський держ. пед. ун-т.* Харків, 1997. 23 с.
13. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика) / Укладачі: Арістова А. В., Шліхта І. В.; за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Вид.: Наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 256 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За редакцією В.Т.Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. 1440с.
15. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
16. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студ. у вищ. навч.закладах. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.
17. Гаврилюк О.О. Навчальний посібник для позааудиторної роботи студентів немовних спеціальностей педагогічних університетів. КДПУ, 2006. 54 с.
18. Годлевська А. І. Комунікативність особистості як складова успішної професійної діяльності фахівців соціальної сфери. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2017. Вип. 23. С. 148-153. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2017_23_27.
19. Годлевська А.І. Формування мовленнєвого компонента комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності: *Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Нац. пед ун-т ім. М.П.Драгоманова.* Київ, 1998. 16 с.
20. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 376с.
21. Грінько А. І., Литвин І. М. Прагматичні заміни в українському перекладі відеовиступу Бенджаміна Воллеса «The price of happiness». *Міжособистісна комунікація та перекладознавство: сучасні*

- перспективи розвитку збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції 12 квітня 2023 року. Черкаси, Україна. 2023. С.26-28.*
- 22.Грінько А. І., Сторчеус С. В. Денотативні трансформації у власній версії українського перекладу фрагмента книги Еліс Вотерс «We are what we Eat». *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених "Родзинка - 2022" : зб. матеріалів XXIV Всеукр. конф. молодих учених, Черкаси, 27-28 квітня 2022 р. С. 1066-1068.*
- 23.Гриньків А. П. Комунікативна компетентність у професійній підготовці менеджерів соціокультурної діяльності. *Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. Вид. «Педагогічна преса», №4. 2022. С. 54-60.*
- 24.Гура О.І. Педагогічні умови формування професійних комунікативних якостей соціального педагога: *Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05/ Харківський національний ун-т. Харків, 2001. 20 с.*
- 25.Демченко О. Дидактична система організації самостійної роботи студентів. *Рідна школа. 2006. № 5. С. 68–70.*
- 26.Децюк Т.М., Дударенко А.А. Форми та методи позааудиторної роботи студентів у вищих навчальних закладах. *Young Scientist. № 3 (55). March, 2018. С.81-85.*
- 27.Джус О.В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції: Монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 260 с.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzhus_Oksana/Tvorcha_spadschyna_Sofii_Rusovoi_periodu_emihratsii
- 28.Дубасенюк О.А. Технологічний підхід до професійно-педагогічної підготовки: пошуки та перспективи. *Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів: Навчальний посібник /За ред. О.А.Дубасенюк. Житомир: Житомир. держ. пед.ун-тет, 2001. С. 4-12.*
- 29.Жирун О. А. Педагогічна комунікація в аспекті професійної

- ідентичності. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2010. № 1. С. 100 – 104.
- 30.Заброцький М.М., Максименко С.Д. Педагогічне спілкування та його діагностика. *Проблеми розвиваючого навчання.* Київ, 1997. С. 300- 303.
- 31.Закон України «Про позашкільну освіту» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 46, ст.393*) № 1414-ІХ від 27.04.2021) Стаття 16. Освітня програма та планування діяльності закладу позашкільної освіти. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
- 32.Злишков В. Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2005. 144 с.
- 33.Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. Психологія спілкування: навчальний посібник. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.
- 34.Калюжна Т. Г. Культура педагогічного мовлення : методичні рекомендації. Київ, 2011. 51 с.
- 35.Капелюк В.В. Формування особистості підлітка в однодітних сім'ях : *Дис. ... канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання.* Херсон, 2007. 203 с.
- 36.Карнегі Д. Як завойовувати друзів та впливати на людей. Харків : Промінь, 2001. 560 с.
- 37.Киричук О.В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. *Радянська школа.* 1991. № 5. С. 33-40.
- 38.Коваль В.Ю. Система позааудиторної діяльності студентів вищих навчальних закладів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: «Педагогіка, психологія, соціологія».* 2009. № 6. С. 19–23.
- 39.Коробейникова Л. Г. Динаміка психофізіологічних станів в елітних єдиноборців в умовах поточного контролю. *Вісник Запорізького національного університету. Фізичне виховання та спорт.* 2013. № 1. С. 200-204. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_FViS_2013_1_44

- 40.Король А.М. Історичні підходи до підготовки педагогічних кадрів в Україні. *Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження С.Ф.Русової 18-19 лютого 2016р. м.Чернігів «Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти»*. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. С.161-164.
- 41.Король А.М. Розвиток комунікативних здібностей учнів: теоретичний аналіз. *Молодь і ринок : науково-педагогічний журнал. Дрогобич, 2019. № 2 (169). С.54-59.*
- 42.Король А.М., Кучма Р.С. Теоретичні основи педагогічного спілкування вчителів та учнів. *Міжнародна науково-практична конференція «Proceedings of I International Scientific and Practical Conference» Barcelona, Spain 13-15 February 2022. С.291-294.*
- 43.Король А.М., Файдевич А.Д. Формування культури спілкування важливий аспект професіоналізму педагога. *IX Міжнародна науково-практична конференція «Current questions of modern science» Таллінн. Естонія. 16.11.2023. С. 183-184.*
- 44.Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Суми : Сумський держ. ун-т, 2011. 187 с.
- 45.Коць М.О. Комунікативна підготовка майбутнього вчителя інтеракційними методиками: *Автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 1997. 18 с.*
- 46.Кузьменко О. Ю. Особливості комунікативної ситуації інтерв'ю та її складників Science and Education a New Dimension. *Philology, III(9), Issue: № 44, 2015. www.seanewdim.com https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Kuzmenko-O.Yu_.-Peculiarities-of-communicative-situation-of-interview-and-its-components.pdf*
- 47.Куньч З. Й. Риторичний практикум: навчальний посібник / З. Й. Куньч, Г.П.Городиловська, Я. Б. Турчин, О. Г. Литвин, Л. В. Харчук та ін. Львів : Вид- во Львівської політехніки, 2018. 212 с.

48. Левківський М.В. Інноваційні навчальні технології. *Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів: Навчальний посібник* / За ред. О.А.Дубасенюк. Житомир: Житомир. держ. пед.ун-тет, 2001. С. 12-18.
49. Лист МОН від 14.04.2022 № 1/4142-22 “Про організацію роботи закладів позашкільної освіти” <https://imzo.gov.ua/2022/04/27/lyst-mon-vid-14-04-2022-1-4142-22-pro-orhanizatsiiu-roboty-zakladiv-pozashkil-noi-osvity/>
50. Макаренко С.С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя: *Дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Ін-т психології АПН України*. Київ, 2001. 181 с.
51. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк., 2003. С.110-130.
52. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх вчителів: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. Київ, 1995. 54 с.
53. Мороз О.Г. Підготовка майбутнього вчителя: Навч. посібник. Київ: НПДУ, 1997. 166 с.
54. М'ясоїд П. Концептуальні засади систематизації психологічного знання. *Психологія і суспільство*. 2002. № 2. С. 26–47.
55. М'ясоїд П. «Паралелограм» Олексія Леонтєєва та основна проблема психології. *Психологія і суспільство*. 2006. № 1. С. 53–95. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29987/1/%D0%9C%E2%80%99%D1%8F%D1%81%D0%BE%D1%97%D0%B4.pdf>
56. М'ясоїд П.А. Принцип доповнюваності в аналізі психологічного знання. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 4. С.25-35.
57. Мусатов С. О. Вчитель як суб'єкт педагогічної комунікації. *Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи*. Київ.: ІЗМН, 1997. С. 62-75.
58. Навчальна програма з позашкільної освіти гуманітарного напрямку «Гурток ігротехніків»
https://drive.google.com/file/d/1CwA5RX6PQlorHsiy-zgGE_g0WSsW7DuA/view

59. Онучак Л.В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей: *Автореф. дис. канд. пед.наук. Київ, 2002. 21 с.*
60. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: *Підручник: У 2-х кн. Кн.2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. Київ : Либідь, 2006. 560 с.*
61. Падалка О.С., Нісімчук А.М., Смолюк І.О. Педагогічні технології. Київ: Вид-во Українська енциклопедія, 1995. 252 с.
62. Пасічник Е.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: *Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.*
63. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник. Київ: Видавництво «Ліра-К», 2012. 184 с.
64. Пащенко М.І. Методи діагностики і розвитку комунікативних вмінь і навичок: Методичні рекомендації. *Практична психологія та соціальна робота. 2001. №9. С.9-12.*
65. Пехота О.М. Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки вчителя: *Автореф.дисс...докт.пед.наук: 13.00.04. / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 1997. 52 с.*
66. Педагогіка вищої школи: Навч.посіб. /З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; За ред. З.Н . Курлянд. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 495 с.
67. Педагогічна майстерність : Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос [та ін.] ; за ред. І.А. Зязюна. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ. : СПД Богданова А.М., 2008. 376 с.
68. Педагогічна майстерність : Хрестоматія. Навч. посіб. / Упоряд. І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Д. Дмитренко та ін.; за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 2006. 606 с.
69. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Пед. думка, 2001. 385 с.

70. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посіб. / За ред. М. В. Артюшиної, О. М. Котикової, Г. М. Романової. Київ: КНЕУ, 2007. 528 с.
71. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2006. С. 136-153.
72. Радул В.В. Соціально-педагогічна зрілість. Кіровоград: "Імекс ЛТД", 2002. 243 с.
73. Рибалка В. Лев Виготський: культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій і вчення про особистість. *Психологія і суспільство*. 2002. № 2. С. 9–25.
74. Рябушко С.О. Формування культури педагогічного спілкування майбутніх вчителів іноземної мови: *Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ Південноукр. держ. пед. ун-т*. Одеса, 1999. 20 с.
75. Савенкова Л.О. Комунікативність учителя. *Початкова школа*. 1998. №8. С. 49-51.
76. Савенкова Л. О. «Комунікативна атака» у формуванні навичок педагогічного спілкування. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С.100–106.
77. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика. *Навч. посіб.* Київ : КНЕУ, 2009. 298 с.
78. Савенкова Л. О. Педагогічне спілкування. *Навчальний посібник*. Київ. : КНЕУ, 2005. 140 с.
79. Савенкова Л.О. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування: *Автореф. дис.... докт. пед. наук: 13.00.04*. Київ, 1999. 31с.
80. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель : до 155-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. *Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя ; упоряд.: А. М. Доркену, Т. В. Лога ; наук. ред.: П. І.*

- Рогова, А. М. Доркену ; наук. консультант, авт. вступ. ст. Є. І. Коваленко. Київ, 2010. 175 с.*
81. Терещук С.В. Психологічні детермінанти комунікативного потенціалу вчителя: Дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Прикарпатський ун-т. Івано-Франківськ, 2001. 215 с.
82. Терещук С.В. Комунікативна підготовка педагога. *Психолого-педагогічні особливості професійної діяльності і спілкування: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т, 2016. С. 34-46.*
83. Філософія. Навчальний посібник. *За ред. С. В. Сторожук. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2017. 296 с.*
84. Філософський енциклопедичний словник / гол.ред. В. І. Шинкарук та ін.. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
85. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с.
86. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посібник. Вид. 2-ге, випр., доп. Київ : Академвидав, 2007. 559 с.
87. Фенцик О. М. Педагогічна комунікація: *Навчальний посібник для студентів спеціальностей 011 «Освітні, педагогічні науки», 012 «Дошкільна освіта», 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня магістр / укладач О. М. Фенцик. Мукачево: вид-во МДУ, 2018. 215 с.*
88. Хлістунова Н.В. Формування системи комунікацій у навчально-виховному процесі ВНЗ. *Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 листопада 2022 р., м. Одеса. Ч. 2. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. 348 с.*
89. Щербан Т.Д. Професійне становлення молодого вчителя як психологічна проблема: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 1995. 160 с.